تمثیلات لقمان

تألیف: حاج میرزا حسن رشدیّه

مقدّمه و تصحیح: دکتر ح. م. صدیق

تهران
۱۳۸۹

سرشناسه: رشدیه، حسن، ۱۲۲۹ - ۱۳۲۳.

عنوان و نام پدیدآور: تمثیلات لقمان/تالیف میرزاحسن رشدیه ؛ مقدمه و تصحیح ح.م.صدیق .

مشخصات نشر: تهران: تکدرخت، ۱۳۸۸. مشخصات ظاهری: ۹۶ ص.

فروست: آذربایجاندا درس کیتابلاری؛ ۲

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۵۵۹-۴۵-۳

وضعیت فهرست نویسی: فیپا

یادداشت: کتاب حاضر در دوره ناصرالدین‌شاه برای تدریس در مدرسه "رشدیه"تالیف شده است .

یادداشت: ترکی

موضوع: ادبیات ترکی-- ایران -- مجموعه‌ها

شناسه افزوده: محمدزاده صدیق، حسین، ۱۳۲۴ -، مقدمه‌نویس، مصحح

رده بندی کنگره: PL۳۱۴/آ۲ر۵۳۱۳۸۸ رده بندی دیویی: ۸۹۴/۳۶۱ شماره کتابشناسی ملی: ۸۳۴۵۴۹۱

انتشارات تکدرخت

تمثیلات لقمان

تألیف: حاج میرزا حسن رشدیه

مقدّمه و تصحیح: دکتر حسین محمدزاده صدیق

ناشر: تکدرخت/ محل نشر: تهران/ تاریخ نشر: ۱۳۸۹/ نوبت چاپ: اوّل/ شمارگان:۲۰۰۰

ناظر چاپ: معصومه غلام‌نژاد بازکیائی مدیر اجرایی: آینور محمدزاده صدیق

شابک:۳ – ۴۵ – ۵۵۵۹ – ۶۰۰ – ۹۷۸

ISBN: 978 – 600 – 5559 – 45 – 3

نشانی: تهران، خِ جمهوری، بعد از تقاطع سی تیر، جنب کوچه‌ی شیبانی، پلاک ۵۰۰، ط. همکف، تلفن: ۶۶۷۲۵۵۵۹ ، فکس: ۶۶۷۲۷۵۵۰

فهرست مطالب

چند کلمه ۶

مقدّمه ۷

۱. ایلک ایشبقلار ۸

۲. گۆن یازی درسلیک‌لری ۱۰

۳. اسلامیت دۆرو ۱۱

۴. قوتادغو بیلیغ ۱۳

۵. عتبة‌الحقایق ۱۴

۶. دده‌قورقود کتابی یاردیمچی درسلیک متنی کیمی ۱۵

۷. دیوان حکمت ۱۷

۸. تفتازانی‌نین درسلیگی ۱۷

۹. غریب‌نامه ۱۸

۱۰. قصص‌الأنبیاء ۱۹

۱۱. سراج‌القلوب ۱۹

۱۲. مزکی‌النّفوس ۲۰

۱۳. قارامجموعه ۲۰

۱۴. ظاهرة‌الملوک ۲۳

۱۵. انوارالعاشقین ۲۴

۱۶. محیی گلشنی درسلیک‌لری ۲۵

۱۷. گلزار باهار ۲۷

۱۸. ربیع‌الأطفال ۳۰

۱۹. سیچان و پیشیک ۳۱

۲۰. حاج میرزا حسن رشدیه ۳۲

درسلیگین متنی ۴۵

درس باشلاناندا اۏخونان دعا ۴۸

دوعانین متنی ۴۸

دعانین تۆرکجه‌سی...... ۴۹
بیر آسلان ایله ایکی اؤکۆز...... ۵۰
انسان ایله بیربوت...... ۵۳
بیر قارا عرب...... ۵۴
باغا ایله بیر داوشان...... ۵۵
مارال...... ۵۶
خسته بیر مارال...... ۶۰
بیر عرب...... ۶۱
کؤپکلر ایله بیر تۆلکۆ...... ۶۲
ایکی خوروز...... ۶۳
کؤپک ایله بیر قورد...... ۶۴
ائششک آریسی...... ۶۵
کؤپک ایله بیر چایلاق...... ۶۶
آسلان ایله بیر مارال...... ۶۷
بیر آدام ایله بیر بۏستانچی...... ۶۸
ملک‌الموت ایله انسان...... ۶۹
میرچگین خیالی...... ۷۰
آسلان ایله بیر انسان...... ۷۱
آسلان ایله بیر مارال...... ۷۳
اؤغرو و زاهد...... ۷۴
آسلان ایله قورد و تۆلکۆ...... ۷۵
باغوان ایله بیر عوسج آغاجی...... ۷۷
شئر و سیچان...... ۷۹
خوروز و گؤیرچین...... ۸۰
تدبیر سیز بیر مارال...... ۸۲
طاماکاهکار بیر قاری...... ۸۳

قورد ایله آسلان ۸۵
حقارته تابی اؤلمایان آسلان... ۸۶
آلدانمایان بیر ئوکوز... ۹۰
بیر اوشاق ۹۲
عقرب ایله بیر اوشاق.. ۹۳
خاتمةالکتاب ۹۴
متنده گئدن سؤزجوک‌لر ۹۵
متنده گئدن آتاسؤزلری ۹۶

چند کلمه

کتاب *امثال لقمان* دومین متن درسی مرحوم *میرزا حسن رشدیه* است که در سال ۱۳۰۶ هـ. در *تبریز* چاپ سنگی شده است. ایـن کتـاب همـراه *آنـا دیلی* و *وطن دیلی* از همو، در تاریخ کتاب‌های درسی *ایران*، از اهمیت خاصی برخـوردار است. مؤلف در انتهای کتاب خطاب به دانش‌آموزان گفته است:

«به حول و قوّه‌ی خداوند تبـارک و تعـالی ایـن کتـاب بـه اتمـام رسـید. از شاگردان مکتب‌های شریفمان تمنّا دارم که مؤلف، معلمین و چاپ‌کننـدگان ایـن کتاب و نیز خطاط و کاتب آن را همیشه با دعای خیر یاد کنند. وَالسَّلام.»

مقدّمه

۱. ایلک ایشېقلار

تۆرکجه درس کتابلارې تاریخینی یازماق، ایندی بیر او قده‌رده آسان دگیلدیر.چۆنکی بو ساحه‌ده هئچ بیر تحقیقی ایش گؤرۆلمه‌میشدیر. اونا گؤرده‌ده بو قېسا مقدمه‌ده بئله بیر ادعادا اۆلمادان، مدنیّت تاریخیمیزین بو قولونا اؤتری بیر نظر سالېرېق.

ایران تۆرکلری آراسیندا، درس اۏخوما و اوشاق تعلیم ائتمه سنّتی‌نین یئددی مین ایللیک تاریخی واردېر. آذربایجانېن مختلف یئرلرینده کشف اولونان ماغارالار و یئر آلتی «درس یئرلری» بونا آیدین بیر ثبوتدور. *ایران* تۆرکلری، یازې اختراع ائتدیلدیکدن سونرا، درس اۏخوما و اوشاقلارا یازی اؤیرتمه جلسه‌لرینی یئر آلتی تالارلاردا تشکیل ائدیردیلر. آذربایجانېن بیر چۏخ یئرلرینده تاپېلان بو تالار و ماغارالاردا، پالچېق و یا داش اۆزه‌رینده حک اۏلان درس لوحه‌لری، تالاردا سقف یا تاواندان آسلانارمېش. بعضی ماغارالاردا ایسه، داش دیوارلاردا، اۏخوناجاق متنلر حک اۏلارمیش. وطنیمیزین بیر چۏخ تپه‌لرینده تاپېلان اۏن یئددی یئر آلتی تالاردا یۆزلر داش و پالچېق لوحه‌لر کشف ائدیلمیشدیر.

یئـر آلتـيِ درس تـالارلاری، عمومیّتلـه موضـوع اساسـیندا بؤلۆنۆرمـۆن و اداره‌سی، سونرالار «جادوگر» آدلانان «کاهن»لـر عهـده‌سـینه ایمـیش و تـۆرکلر اونلارا «قارا بئجان» و «گؤی بئچان» دئیرمیشلر.[۱]

بو درسـخانالاردا، گـؤی تـانريِ عبـادتی رسـملری، اۆسـتۆ اؤرتۆلـۆ گیزلـی عالملردن روحلار و توتملر چاغیِر دبلری، اسرارانگیز دنیالاردان بشر بشر معیشتی و دنیا سعادتی اۆچۆن یاردیِم ایستمه دعالاری و داش یونما و یازی یازمـا ایـشلر اؤیره‌دیلیردی.

داش یونمـا و یـازيِ یازمـا ایـشلر، تـالارلاردان ائـشیکده و دوزنگاهلیِقـاردا اؤیره‌دیلیر و لاکین نظری مسأله‌لر و گیزلی دنیـالار ایلـه علاقـه سـاخلاما و بـو ایشلر اۆچۆن متن اوْخوما و تکرار ائتمه ایشلری تالارلارین ایچینده و یئر آلتینـدا کئچیردی.

بعضاً داش یونما و یازيِ حک ائتمه قابلیّتینه مالک اولان «بیلگه»لر، آنیِت و یازیِت یازما و کتیبه‌لر یونما اۆچـۆن، قونـشو ائللـر طرفینـده‌ده اجیـر اولـوردولار. ایندی الیمیزده اولان ۵۳ «گؤی تۆرک» آبیده‌لرینده بو مسأله‌لره صراحتله اشـاره اولموشدور. اونلاری ۱۸۹۳ م. ایلینده تامسن Thomsen و سونرا رادلـف Radloff اوخوموشلار. همین کتیبه‌لر ۳۸ حرفلی «گؤی تۆرک الفباسی» ایله یازیلمیشدیر.

---

[۱] بیلیندیگی کیمی بورادا گئـدن «قـارا» و «گـؤی» سـؤزلری رنـگ معناسـيِ داشـیمیِر. اولـو و بؤیـۆک معناسیِندادیِر. نئجه که «گؤی مسجد» و قارامجموعه» سؤزلرینده‌ده همین معنالاردا ایشلنمیـشدشیر. «بئجـان» سؤزۆ ایسه سونرالار آذلاریِن دؤلـت آديِ اولان «آذر» کلمـه‌سـی ایلـه‌ده بیرلشمیـشدیر و «آذربایجـان» سـؤزۆ یارانمیِشدیِر.

بو حرفلر آراسېندان ۲ – سی جۆت سسلی، ۸ – ی سسلی و ۲۸ – ی سس سیز حرفلردن قورولوردو.[۲]

۲. گؤن یازی درسلیک‌لری

۱۹۰۴ نجو ایلدن باشلایاراق تورفان چؤللرینده اویغورجا عیسوی و مانوی متینلر تاپېلمېشدېر. همین وادیده موتوق آدلې بیرکند یانېندا موتوق صومعه‌سی کشف ائدیلمیشدیر. بو صومعه‌یه باغلی بیر مدرسه بیناسېندا اویغورلارین تۆرکجه درس کتابلاری‌دا کشف ائدیلمیشدیر. بونلارېن ان اؤنملیسی «بودا» دینینده اۆلان اویغور تۆرکلری‌نین «بیلگه‌رکان» اثریدیر.

بو اثر بیر یۆکۆنج Yükünc و ۲۸ اؤلوش Ölüş دور. «یۆکۆنج» مقدمه دئمک و «اؤلوش» بؤلوم یئرینه ایشله‌نیر.

«بیلگه بورکان» بیر درس کتابی کیمی اوخونورموش. بو کتابدان همین صومعه و اطرافیندا چۆخلو اویغور الفباسی ایله الیازماسی تاپېلمیشدیر.

دکتر *شناسی تکین*، ارضرومدا ۱۹۶۰- نجی ایلده بو درسلیگین تنقیدی متنی‌نی نشر ائتدی.

ایندی الده مینلر اویغورجا «گؤن یازی» واردیر که اویغورشناسلار طرفیندن اینجه‌له‌نیر. بو گؤن یازېلارېن ساخلانېلان یئرینه تاغار Tağar دئییلیردی. تاغار کلمه‌سی: توربا، هیبه، چانتا، داغارجېق و خورجون معناسېندادېر. تاغارلاردا ساخلانېلان گؤن یازېلارېن آدې ایسه «تاقباس» و «باستاق» ایدی. بو ایکی

[۲] باخ. ← م. صدیق، ح. **سه سنگیاد باستانی**، تبریز: نشر اختر، ۱۳۸۷.

کلمه‌نین باشقا حصه‌سی ایسه «باسماق» مصدری‌نین کؤکؤدور. بو مصدر: ازمک، تضییق ائتمک و حک ائتمک و نقر ائتمک آنلامېندادېر. گؤن یازېلاردان ترتیب ائدیلن کتاب مجموعه‌لرینه «باستاق» دئییلیردی. سونرالار ایراندا یاشایان تۆرک اولمایان قبیله‌لر، بو کلمه‌نی پوستاک، آپوستاک، آپوستاغ، آوستاغ، آوستا و ... تلفظ ائتدیلر و حال حاضېردا زرتشتی‌لرین دینی کتابلاری بئله آدلانېر.

۳. اسلامیت دؤرو

حضرت پیغمبر مکّه‌دن *مدینه*‌یه هجرت ائتدیکدن سونرا، مسجد هم عبادت، هم مهم مسأله‌لر اۆچۆن مشورت مرکزی و همده تعلیم و تربیه یئرینه چئوریلدی. مسجدلرده پیغمبر زامانېندا تعلیم حلقه‌لری قورولوردو و حضرت پیغمبر اؤزۆده بعضا بو حلقه‌لرده اشتراک ائدیردی. صحابه و تابعین مسجدلرده درس دئیردیلر. هفته‌ده بیرگون‌ده خانېملار مسجدلره یېغېلېب علم کسب ائدردیلر.

تۆرکلرده ایراندا اسلامی یایماغا باشلادېقدان سونرا بوتون داغېنېق مکتب خانالارې یاواش – یاواش مسجدلره منتقل ائتدیلر. و مسجدلرده مکتبلر قوردولار. گۆن به گۆن قوّتلندیریلن مسلمانلار بیر طرفدن مجوسی قیاملارې یاتیردا بیلدیلر و باشقا طرفدن، سامانیلر دؤرۆنده *قرآن مجیدین* تۆرکچه چئویری و تفسیرینه باشلادېلار و *نهج‌الفرادیس* (= سیر نبویه) و *قوتادغو بیلیغ* کیمی اثرلر یاراتماغا باشلادېلار.

بو دؤرده یارادېلان مکتبلرده، درس مـشق ائتمـه اۆچـۆن، داش یـا پـالچېق لوحه و یاگؤن یوخ، بلکه حاضېرلانمېش سۆمۆک لوحه‌لریندن استفاده اۆلونوردو.

تۆرکلر اسلامیّتدن سۆنرا، درس اۆخومـا اصـولونو تمامیلـه دگیـشدېلر. حتـی درس اۆخوما اصطلاحلاری:

«کتاب، مکتب، لوح، مداد، قلم»

کیمی، هامېسېنې قرآندان آلدیلار. *قرآن* خطّینی‌ده قبول ائتدیلر. مدرسه‌لرده هر شیئدن اول اوشاقلارا *قرآن* اؤیـره‌دیردیلـر و بونـون اۆچـۆن الفبـا کتـابلارېنې یازماغېنا باشلادېلار. بو کتابلارېن ان مهمی *دیوان لغات‌الترک* (تـألیف ۴۶۶ هــ.) ایدی. و اونونلا برابر، آشاغیداکی کیتابلاردا تدریس اولونوردو:

۱. *الإدراک للسان الأتراک*
۲. *بُلغة‌المشتاق فی لغة‌الترک و القفجاق*
۳. *التحفة‌الزکیه فی لغة‌الترکیه*
۴. *الدرّة المضیئه فی لغة‌الترکیه*
۵. *مقدّمة‌الأدب زمخشری*
۶. *الذرور الذهبیه فی لغة‌الترکیه*

بو کتابلار مکتبلرده قرآندان قاباق، *قرآن مجیده* حاضېرلېق کیمی اۆخونوردو، *قرآن* اؤیره‌دیلدیکدن سونرا *نهج‌الفرادیس* و *قوتادغو بیلیغ* رسمی مکتب کتابلارېنې کیمی درس وئریلیردی.

۴. قوتادغو بیلیغ

قوتادغو بیلیغ مثنوی‌سی‌نین مؤلفی بو اثری ۵۰ یاشیندا ایکن ۴۶۲ هـ. ایلینده قوْشموشدور. مؤلفی‌نین آدی *یوسف خاص حاجب‌*دیر. او *ابوعلی سینا* کیمی بیر شخصیت ایدی. اونون بو تۆرکجه اثری ۶۶۴۵ بیت‌دیر. مثنوی قورماسیندا، ۳ قصیده و ۱۷۳ قوشا بئیت ایله برابر یازیلمیشدیر. اثر ناغیل‌دیر و ناغیلین دؤرد قهرمانی واردیر که هر بیری بیر تجریدی اؤزه‌للیگی تمثیل ائدیر:

گۆن‌دو غدۆ — عدالت،

ی‌دۆلدو — دولت،

اؤغدۆلموش — عقل،

اودغورموش — قناعت.

قوتادغو بیلیغ اثرینده تۆرکجه درس کتابلاریندادا اشاره اولونور.

تۆرکجه متنلری و کتابلاری *قوتادغو بیلیغ* بئله بؤلور:

آوبچغا سؤزۆ = پیغمبرلر و قوجالار سؤزۆ.

بیلیگلیگ سؤزۆ = عالیملر و دانشمندلر سؤزۆ.

اوزانلیق سؤزۆ = شاعرلر سؤزۆ.

و بو کتابلاری احتوا ائدن دربار کتابخانالاریندان استفاده ائتمه‌گینی سؤیله‌ییر. *قوتادغو بیلیغ* بئله باشلاییر:

بایات آدی ایله سؤزه باشلادیم،

تؤرده‌دن، یارادان، کؤچورن ایدیم.

اؤکوش اؤغدو بیرله تومن مین ثنا،

اوْغان بیر باياتا آنا يوْخ فنا.
ياغیز یئر، یاشیل گؤی، گون آی ایله توْن،
تؤروتدوخلایق اؤد – اؤدلک بوگوْن.
اثرین اوشاقلارا نصیحتلریندن نمونه‌لر
اولوغ بولدون ارسه کیچیک توت کؤنۆل،
اولوغکا کیچیکلیک یاراشیر اوْغول.

بیلیکلیک[۳] سؤزۆ یئره سوتک بولور[۴]،
آقیتسا سویون یئرده نعمت بولور.

بور ایچمه گوْناها قاتیلما حذر،
بو ایکی چیغایلیق دوْنونو گئده‌ر.

وفایا وفا اول کیشی‌لیک حقی،
وفا قیل کیشی اول، آدینی بؤیۆت.

۵. عتبة‌الحقایق

۶ – نجی عصردن سوْنرا ایراندا تـۆرکلرین درس کتابلارینـا *عتبـة‌الحقایق*ده اضافه اوْلوندو.

---

[۳] دانشمند.
[۴] اولور.

عتبة‌الحقایق مؤلفی ادیب *احمد بن محمود*دور. بو کتاب تماماً اخلاقی و تعلیمی بیر کتابدیر و *ایران* تۆرکلری آراسیندا *صفویه* زمانینا دک تدریس اۆلونارمیش.

امیرعلیشیر نوائی اثرین مؤلفینی *ادیب‌الأدبا* و *فاضل‌الفضلا* آدلاندیریر.

اثر ۲۰ قصیده و غزل و ۱۰۱ قوشا بئیتدن عبارتدیر و «درس کتابی» کیمی یازیلمیشدیر. اثر بئله باشلاییر:

ایلاهی اؤکوش حمد آیورمن سنا،
سنین رحمتیندن اومار من اؤنا.
سنین وارلیغینا تانیقلیق وئریر،
جماد، جانوار، اوچقان، یوروین، ننا.
سۆمۆگه ایلیگ تک، ارەنه بیلیک،
ارەن گؤرکوسو اوس سۆمۆگو ایلیک.
بیلیک‌سیز، ایلیک‌سیز سۆمۆک، تک قالی،
ایلیک‌سیز سۆمۆگه سونولماز الیک.

۶. دده‌قورقود کتابی یاردیمچی درسلیک متنی کیمی

روایتدیر که حضرت پیغمبر امریله مدینه‌ده *عبدالله بن سعید بن امیر*، مسلمانلاری ساوادلاندیرماغا چالیشدی. او، اسلام عالمینده محققلر نظرینجه بیرینجه عالیم ساییلیر، بدر ساواشیندان سونرا، حضرت بویوردو هر بیر اسیری

مسلمانلاری ساوادلاندیرما قاراشیسیندا آزاد ائتسینلر. هر اسیر اون اوشاغی ساوادلاندیریب، آزاد اؤلوردو.

تۆرک – اسلام قایناقلارینداا دئییلیر که حضرت پیغمبر (ص)ین مبارک عمرۆنۆن سونا چاتماسیندان بیر نئچه ایل قاباق، اولو بابامیز *دده‌قورقود*، پیغمبرین حضورونا یئتیشیر و اجازه ایسته‌ییر که تۆرکلر آراسیندا معلم‌لیگه باشلاسین و پیغمبر حضوروندان دؤندۆکدن سونرا، ۲۳ ایل تۆرکلره ائلجه بیلن اؤلور. و یئنه روایتلره گؤره اودا پیغمبر کیمی۶۳ یاشیندا دنیادان کؤچۆر.

دده‌قورقود، تۆرک قبیله‌لری ایچینده چوْخلو مکتب قوروب، اوْنلارین آراسیندا گزیر، اوْنلارا مقدّس قوپوزدا چالارمیش و مقدس سؤزلری قوپوزلاردا بیان ائده‌رمیش و جوانلاری اسلامی یایماق اۆچۆن کافرلرله ساواشا حاضیرلارمیش.

تأسّفله قید ائتمه‌لییک که دده قوقودون واختیله یازدیغی مکتب کتابی یا کتابلاری، ایندی الیمیزه گلیب چاتمامیشدیر. روایتلره گؤره، بو کتابلار قرآن آیه‌لری و شریفه احادیث شرحی ایمیش.

ایندی الیمیزده اولان دده‌قورقود داستانلاری‌نین مقدمه‌سی گمان که بو کتابلاردان آلینمیشدیر. الیمیزده اوْلان الیازمالارین بیری‌نین ۴۴۶ – نجی ایلینده یازییا کؤچورۆلمۆش اوْلان دده‌قورقود داستانلاری‌نین بیر مکتب کتابی اوْلوب اوْلماماغی حاققیندا من قطعی سؤز دئیه بیلمیرم و لاکین ظنّیمجه، بو کتاب درس کتابی‌دا اوْلماسا، بیر یاردیمچی مکتب کتابی ایمیش و مسلمان تۆرک مدرسه‌لرینده اوْخونارمیش.

۷. دیوان حکمت

تۆرکلر آراسېندا اسلامیّت دؤرۆنده مکتب آچما و تۆرکجه درس دئمه تاریخینی اساس ایکی دؤوره‌یه بؤلمک اۏلار:

قبیله و عشیره دؤورۆ

دؤلتی دؤور

ایکینجی دؤورده تۆرک – اسلام عالمینده تعلیم و تربیت، انسجاملی و سیستماتیک و رسمی اۏلاراق دوام ائدیر. و بو، هجری ۳۵۰ – نجی ایل سلجوقیلر دؤوروندن باشلاییر. بو دؤورده‌ده یۆزلر درس کتابی تۆرک دیلینده یازېلېر. تفسیر، کلام، ریاضیات، طب، منطق، دیلچیلیک و علمین مختلف ساحه‌لرینده اثرلر یازېلېر. بو کتاب نظامیه مدرسه‌لرینده تدریس اۏلونورموش.

*یسوی‌*نین *دیوان* حکمت اثرینی اوخویان اوشاقلار. بو کیمی مصراعلارې حفظ ائدیردیلر:

سیز و بیزی حق یاراتدی طاعت اۆچۆن،\
ای بوالعجب یئمک ایچمک راحت اۆچۆن.\
قالو بلی دئدی روحلار محنت اۆچۆن،\
عالیم اولوب یئر آلتینا گیردیم مونا.

۸. تفتازانی‌نین درسلیگی

دیوان حکمت اثریندی سونرا *تفتازانی‌*نین «*بوستان ترجمه‌سی*» همین زماندا بیر درس کتابی کیمی اۏخونورموش.

سعدالدین مسعود تفتازانی (وفات ۷۹۱ هــ) و *خواجـه احمـد یـسوی* آراسـیندا ۳۰۰ ایل زمان فاصله‌سی واردیر. *تفتازانی سید شـریف جرجـانی‌*نـین ان یـاخین دوستو ایدی.

اونون مهم اثرلری وار:

مقاصد، عربجه کلام علمینده‌دیر،

تهذیب‌المنطق، عربجه کلام علمینده‌دیر،

کشف‌الأسرار، فارسجا تفسیردیر،

بوستان، تورکجه ۷۵۵ هـ. تاریخینده یازیلان دسلیک اثریدیر.

۹. غریب‌نامه

ایکینجی تۆرک اسلام تعلیماتی دؤنه‌مینده *عاشیق پاشا* آدلی عالیم و شاعر طرفیندن بیر منظوم درس کتابی یازیلیر. بو کتابین آدي *غریب‌نامه*‌دیر. بو اثر ۷ – نجی عصرده یازیلمیش و تمامیله آذری تۆرکجه‌سیله‌دیـر. اثـر اون بابـدادیر و هر باب بیر دسدیر. هر درسین تدریسی اوْچۆن بیر نئچه آی واخت لازم ایمیش.

۱– نجی درس توحید و ایلاهـی عـشق، ۲ – نجـی درس انـسانین اؤزونـو تانیماسي، ۳ – نجو درس دوْغرولوق و دوْزلوْک نه‌دیر و بو کیمی دسلر...

غریب‌نامه‌نین برینجی بابي توحیـد و حـضرت پیغمبـرین نعتـی و رسـالتینه دائردیر. اوندان سونرا کائنات و حضرت آدمـین یارادیلـشي و انـسانین آللاهـا و دینینه قارشی وظیفه‌لری تدریس اوْلونور.

همین تابین اوّلینده شاعر دئییر:

تۆرک دیلینه کیمسه‌لر باخماز ایدی،
تۆرکلره هئچ واخت کؤنۆل آخماز ایدی.

۱۰. قصص‌الأنبیاء

۸ – نجی عصرده یئنی بیر اثر، مکتب کتابلاری آراسینا داخل اولور، اؤدا *ثعالبی‌*نین *قصص‌الأنبیا*سی‌نېن ترجمه‌سی‌دیر. بو کتابېن مترجمی‌نین آدې حلـه علم عالمینه معلوم دگیلدیر. بو کتاب ۸ – نجی عصردن باشلایاراق قرنلر مدرسه‌لرده تدریس اؤلونورموش.

قصص‌الأنبیانېن نثریندن نمونه:

«*قابیل* آیېتدی ای آتا! قارداشېم هابیلدن اولو دگیلمی‌وَن؟ من حقلی‌وَن، دگیلمی‌وَن؟ آدم آیېتدی: ای اوغول! فضل تانرې الینده‌دیر. *قابیل* آیېتدی: بؤیله دگیلدیر، بیلگیم سن اونو کندی راییندن منیم اۆستومه ییغه‌دین ...»

۱۱. سراج‌القلوب

همین زاماندا *احمد راعی* ایکی بؤیوک اثر یازیر:
بیری *سراج‌القلوب*
دیگری *مفتاح‌الجنه*

هر ایکیسی درس کتابی کیمی حوزه‌لر و دینی مکتبلرده تدریس اولونوردو. بو معلمین نثریندن نمونه:

«ای *اوغلوم*! بیکیم شاهلاردان بیریسی اؤلجگی واختین بیر قارېجېق آناسې وارایدی. حاضر گتیردی و قالان اؤغلانلارین جمع ائیله‌دی. منیم

سیزه وصیتیم‌وار، آنی یئرینه گتیرن داخی نه ائدرسه‌نیز ائده‌سیز.» دئدی. «ائله اۏلسون، نه دئرسن باشیمیز اوزره ائده‌ریز.» دئدیلر.

۱۲. مزکی‌النّفوس

صوفیلیک زاویه‌لری و خانقاهلاردا تدریس اولونما اۆچۆن ۹ – نجو عصرده *مزکی‌النفوس* آدلی اثر یازیلیب. بو اثری، *اشرف بن عبدالله* (ئولوم ۸۷۴) خانقاهلاردا اوخونماق اۆچۆن یازمیشدیر.

فقیرلیک نه‌دیر

بو فقیرلیک اگر تعلیم ایسترسن، اولو سلطانلیقدیر. و کیمسه بیلمز بونون لذّتینی، یئنه فقرا بیلر و بو فقیرلر اوچماقده دخی سلطان اۏلسالار گره‌کدر. حضرت رسول(ص) آیدیر: معراج گئجه‌سی منه اوچماغی عرض ائتدیلر، اکثر خلقینی فقرا گؤردۆم. تامونو عرض ائتدیلر اکثر خلقینی خاتونلار ایله غنیلر گؤردۆم. بو فقیرلره سلطانلار دئمک معنی بودورکه بونلار شیطان قولو اۏلماقدان قورتولموشلادیر و بو غنی‌لر شیطان قولو اۏلوبدورلار. شیطان بونلاری دنیانین اون یئددی دۆرلو بندیه باغلامیشدیر، برکیتمیشدیر، قول ائتمیشدیر.

۱۳. قارامجموعه

۳ – نجو دۆره *صفویه* دۆرودور. بو دۆره‌نی بعضی تدقیقاتچیلار، ایرانین «فترت و اۏلوم» دۆورو آدلاندیریرلار، حالبوکه همین دوراندا هر زماندان چوخ

تۆرکجه‌میزده درسی و غیر درس کتابلار یازیلیر، تۆرکجه ایرانین رسمی، ادبی و علمی و اردو و دولت دیلی اولور.

بو دؤوره‌ده یازیلان درس کتابلاریندان *شیخ صفی‌الدین اردبیلی*‌نین دگرلی *قارامجموعه* اثری و *ملا محمد فضولی*‌نین *صحبة‌الأثمار* کتابینا اشاره ائتمه‌لییک.

قارامجموعه کتابلاری عمومیتله طریقت و تصوفی زاویه‌لرده تدریس اؤلونور و همین موضوعلارایله علاقه‌دار، شعر و نثر بؤلۆملرینی احتوا ائدیرمیش. *شیخ صفی‌الدین اردبیلی* زمانیندا اؤنون آذربایجاندا عرفانی زاویه‌لرین توسعه‌سینده بؤیۆک رولو اؤلدوغو اۆچۆن *قارامجموعه* اؤنون آدي ایله باغلانمیشدیر. *شیخ صفی*‌دن سؤنرا، اؤنون مریدلری و عمومیّتله صفوی جوانلاری و اردبیللی عارفلر و عالیملر طرفیندن تۆرکجه‌میزه بیر چۆخلو *قارامجموعه* آدلي درس کتابلاري قازاندیریلمیشدیر.

قارامجموعه‌نین مکتبلرده اوخونان بؤلۆمۆنۆن نثریندن نمونه‌لر:

«... سؤزۆن اصلی کؤنۆلدۆر. هر کیم کؤنۆل بحرینه یول تاپدی، نه ایسترسه چیخارتدي. آنلارکیم صورته باخدي، غفلت ایپین بؤینونا تاخدي. طاعت خرمنینی اودا یاخدي. دوخانی گؤیلره چیخدي. زیرا کؤنۆل، حق کندو اۆچۆن یاراتدي. «هرکیم منی ایسترسه، سینیق کؤنۆللرده بولسون.» دئدی. هر کیم کؤنۆله یول بولمادی و ایسته‌دۆگی نسنه‌یی آندا بولمادی، اوچماغا داخی گیرمه‌دی. حق دیدارین گؤرمه‌دی. غافل اؤلما کؤنۆله یول بولان کیشیه قول اؤلان، مغبون دگیلدیر. اگر، اؤل سنی قوللوغا قبول ائدرسه، زهی دولت.

پس ایمدی آنین کیم کؤنۆلدن خبری اۆلمایا، قامیشی شکردن آییرمیش اۆلا، من آنا دئییم؟ اۆلنه آنلایا؟ زیر اۆیودو اهلینه دئمک گره‌کدیر. دُرّی صدفده، نافه‌یی آهوده گؤرۆن دئمیشلر. پس ایمدی نادانه معرفةالله دئمک، شوره زمینه تخم اکمک کیمی‌دیر و مرکب گردانه جواهر آسماق کیمی‌دیر... زیرا سرالله حقّین چریلریدیر. بیر کؤنۆله گیرجک، نه قدر نسنه وارایسه سوروب چیخارار، محنت‌لری اریدیر، ارلری شیر مرد ائدر، شیرمردلری فرد ائدر، فردلری اهل درد ائدر، اهل دردی شربت ائدیب «صفی» ائدر.

ایمدی سن داخی کؤنۆل ایلینه آل، علم ربّانی کتابیندان اوخ، *قارامجموعه*‌نی الینه آل، کؤنۆل گؤیۆنده دوغان دولت آیینی و سعادت گونشینی گؤر تا گؤزۆندن غفلت حجابی گئدۆب حق کتابی روشن اۆلا، قاراتنیندن آغ گۆللر آچیلا. وجودون قارا کولوغوندان آیدینلیقلار ساچیلا. کؤنلۆمۆن سارایي روشن اۆلوب، اوغرولار آندان کسیله، ملک‌لر ایله دۆلا. زیرا بو وجود بیر دۆکاندیر، سنا کرایه وئریلمیشدیر، ایچینده رنجبرلیک ائدیرسن. بو دۆکانین کُنجۆنده گنج واردیر. دۆکان الینده ایکن کُنجی قاز، گنجی بول. یوخسا وعده گلجک، سنی دۆکاندان چیخارارلار و کُنجده گنجی بولارلار، آردینجا باخا – باخا قالارسان.

پس ایمدی وجودون معناسی اول زمان سنه مسلّم اولور کیم سلیمان کیمی خاتم نفسین دئو الیندن قورتاروب، امین اۆلاسان. یۆخسا خاتمی دئوین الینه وئردین ایسه، خداپرست ایکن، دوپرست اۆلدون.

مثلا بیر خاتون بیر کیمسه‌یه نکاح اؤلسا، بیر کیمسه داخی اونو نکاح ائده بیلمز. یعنی کؤنؤل دنیایا تابع ایسه، آندا حق تصرّف اؤلماز و اگر حقّه تابع ایسه، نفس تصرّفی اؤلماز.

ثسیخ صفی – قُدِّسَ سِرُّه – بویوردوکه: طالبِ حق خود بینلیگی ترک ائتمه‌گینجه، خدابین اؤلماز.

الهی! نئیلرم اؤل سرّی که اسراری یوخ، نئیلرم اول روحی که انواری یوخ، نئیلرم اول وردی که درد و عشقی یوخ، نئیلرم اول ذکری که سوزو و شوقی یوخ، نئیلرم اول رکوعی که خضوعی یوخ، نئلرم اول سجودی که خشوعی یوخ، نئیلرم اول تکبیری که تکریم سیز اولار، نئیلرم اول قیامی که تعظیم‌سیز اولا، نئیلرم او وضوئی که نورسوز اولا، نئیلرم اول طاعتی کیم حضورسوزاولا...»

۱۴. ظاهرةالملوک

صفویه دؤرونده آذربایجانىن غرب حصه‌لرینده یاشایان سروری آدلی عالیمیمیز ظاهرةالملوک آدلی اون بابدا بیر نثر درس کتابی یازىر. بیرینجی باب ایمان احکامىنا عائددیر و قالان دوققوز باب سیراسی ایله بئله‌دیر:

آللاها عبادت، آتا – آنایا حرمت، ار – آرواد حقوقی، اولادو اقربا حقلری، عدل و احسان حاققىندا، رعیت حقلری، دولت حقوقی، انسانىن مخلوقات آراسىندا یئری و آللاهىن احسان ائتدیگی نعمتلره شکر.

بو کتابدان نمونه:

«ای عزیز! بیلکیم الله تعالی انسانی ایکی حقیقتدن خلق ائتدی، بیری صورت ظاهردیر، دیگری سیرت باطندیر، صورته خَلق دئرلر، سیرته خُلق دئرلر. بو ایکی حقیقتین فضیلتی و رذیلتی‌وار...»

بو درسلیک کتابی، شاهزاده‌لر و اعیان اوشاقلارېنا درس دئمه و اونلاری مملکتی اداره ائتمگه حاضېرلاما اۆچۆن یازېلمېشدېر.

۱۵. انوارالعاشقین

همین عصرده *انوارالعاشقین* کتابینی آذربایجانلی بیر عالیم یازېر اونون آدې *احمد بن محمد بئجان اردبیلی*‌دیر (بئجانلار). الده اولان الیازماسی ۹۶۷ هـ. ایلینده استنساخ ائدیلمیشدیر. بونلار ایکی قارداش اۏلموشلار، هر ایکیسی‌ده معلم. بیریسی نظم و دیگری نثر اثری یازمیشدیر. اردبیللی عالیم مقدمه‌ده تأکید ائدیر که بو کتابی مکتبلرده اوخونما اۆچۆن یازمیشدیر.

مقدمه‌دن نمونه:

«ای طالب ابرارِ الهی! بو کتاب عظیم و خطاب کریمی جمع ائیلین محمد ولدی احمد بئجاندیر. حق تعالی رحمت ائتسین آناکیم جمیع عالمین علمینی بوندا درج ائله‌دی، بونون اوزرینه کیم عارفلرین غایتی و واصل‌لرین نهایتی‌دیر. اول قارېنداشېم عالیم و عارف، کامل و فاضل، تانرې‌نېن خاصی، ارنلر سروری‌نین کتابی دخی متعلم‌لره تعلیم اۏلونسون و عالملرده اوخونسون دئیه دوزلتدی تۆرکی دیلینده یازدې تابیزیم ائلین قوومی انوار علم تعلیمیندن فایده گۆرسونلر.»

۱۶. محیی گلشنی درسلیک‌لری

هجری ۱۱ – نجی عصرده *تبریزده* بؤیوک بیر عالیم و دیلچی ظهور ائدیر و زاویه‌لرده تدریس ائتمه اۆچۆن بیر نئچه در کتابی یازېر. حتی او، «بالی بیلن» آدلی بیر دیل‌ده اختراع ائدیر. اونون آدی «*محیی گلشنی*»دیر. اوندان ایندیه کیمی ۳۰ تورکجه و ۱۰ فارسجا یا عربجه کتابی بیزه گلیب چاتمیشدیر. درس کیتابلارې آراسېندان:

سارېق.

اخلاق کبیر.

نفحات‌الاسحار.

اسماءالحسنی.

مناقب گلشنی.

قېرخ حدیث.

اثرلرینی آد آپارماق اۆلار.

او، *شاه طهماسب* زامانی یاشایېردی. مکتبلرده تدریس اۆچۆن یازدیغی «بالی بیلن دیلی» و اونون اختراسی حاققیندا دئیر:

دخی بیر مستقل دیل قیلدیم ایجاد،
بیر آدم قیلماق اۆلماز اۆیله بنیاد.
ائدیب آمیخته تۆرکی، فارسی هم،
عرب اوسلوبو اۆزره اۆلدو محکم.
اۆلوب بالی بیلن نام اۆل لسانه،

مرتّب اۆلدو اول فنّ یگانه.

اثر ۸ بۆلومدۆر:

امثله.

امثلةالبناء.

صرف و نحو.

حروف.

اعداد.

مصادر.

لغت.

اصطلاحات.

مقدمه‌ده دئییرکه دیل بیرلیگی، دین بیر لیگیندن ناشی اۏلور و بو دیل، مسلمانلار اۆچۆن یازېلېبدېر که دیل آیرېلېغې آرادان قالدېرېلسېن.

قید ائتمک لازمدېر که *محیی گلشنی*دن سونرا، باشقالارېدا دیل اختراعی ائتمک فیکرینه دۆشمۆشلر. او جمله‌دن دکتر *زمانهوفون* اختراع ائتدیگی «اسپرانتو» دیلینی مثال گتیرمک اۏلار. و لاکن *محیی گلشنی*نین اختراع ائتدیگی دیلین بیزیم اۆچۆن مهم خصوصیّتلری واردېر. او جمله‌دن:

مخترع، اسلام و مسلمانلارېن بیرلیک و وحدتی آرزوسو ایله بو دیله یارادمېشدېر.

دیل چۏخ مکمّل و گئنیش و عین حالدا نهایت درجه‌ده ساده یارانمېشدیر.

دیلی اختراع ائدن بیر تۆرک عالیمدیر.

دیلین نحو بؤلۆمۆ تۆرکجه‌دن و صرف بؤلۆمۆ، تۆرکجه، عربجه و فارسجادان آلینمېشدېر.

۱۷. گلزار باهار

مُحیی گلشنی‌دن *میرزا حسن رشدیه*‌یه قدەر اۆچ یۆز ایل زمان فاصله‌سی واردېر. بو اوزون زماندا، البته که ایراندا، یۆزلر تۆرکجه یئنی درس کتابلارې تألیف اۆلونموشدور. بو اثرلردن آد آپارماق و اونلارې تحلیل ائتمگه گئنیش بیر فرصت لازمدیر و بو قېسا مقدمه‌ده مطلب حقّی ادا اۆلونماز. اودور که بیز اۆچ یۆز ایل آتلایېرېق و یالنېز، *رشدیه*‌نی معرفی ائتمکدن قاباق *حاج سید عظیم شیروانی*‌نین *گلزار باهار* اثرینه‌ده قېساجه اشاره ائدیریک.

حاج سید عظیم شیروانی ئوز هم شهریسی *خاقانی شیروانی* کیمی، *ایران* ادبیاتېندا بؤیۆک و قالېجې آذ قازانمېشدېر. اۆسته‌لیک او، همده درین دیندار و عارف بیر شاعر ایدی. اونون اثرلری آراسېندا بیر «درس» کیتابې‌دا واردېر. بو کتابین آدی *گلزار باهار*دېر و کئچن عصرده مکتبلرده و مسجدلرده اوخونوردو. بو کتابدان بیر نئچه داش باسماسی موجوددور که بیریسی‌ده *تبریز* شهرینه عائددیر.

*گلزار بهار*دا یۆزه یاخېن کیچیک حکایه‌لر واردیر. حکایه‌لر مختلف یئرلردن سئچیلیب حتّی گلستان، بوستان و پریشان کیمی فارسجا کتابلاردان‌دا استفاده اۆلونوبدور.

گلزار باهار درسلیگی حکایه‌لریندن نمونه

بیر نفر اهل حال ائدیبدی سؤال،
مرتضی‌دن که: ای سپهر کمال!
ندیر علمِ نجومده رأیین؟
وارمی تأثیری زهره و آیین؟

حضرت علی (ع) جواب وئریر:
معنی‌سیز علم یوخدور عالمده،
نوردور علم، قلب آدمده.
اولدوزا آند ایچیبدی بارخدا،
گؤرکه والنّجمده نه‌دیر معنا.

همین کتابین سونوندا *سید عظیم* یاردیمچی درس کیمی *عبید زاکانی*‌نین سیچان و پیشیک کتابی‌نین ترجمه‌سینی‌ده وئریبدیر.
بو درس کتابی بئله باشلاییر:
دیباچه طراز فن تعلیم،
بو نامه‌نی بؤیله ائتدی ترقیم.
دل مائل حالت جنون‌دور،
شائق به علوم و ذوفنوندور.

حاج سید عظیم شیروانی، کتابنی باشدان آیاغا *اوغلو* «*جعفر*» خطـاب ائـدیر. مثلاً:

جعفر! ای سبطِ حیدرِ کرّار!
مردلیک شیوه‌سینده اول هشیار.

و یا:
جعفر! ای راحت روان پدر!
گل خوش ای عطر گلستانِ پدر!

و یا:
ای اؤغول! اؤلما خلق‌آرا نمّام،
اؤلدو نمّام کیمسه ذاتی حرام.

و یا:
ای اؤغول! قېلما اهل علمی ضعیف،
بیل بو علم نجومی، علم شریف.

سید عظیمین اساس پئشه‌سی مکتبدارلېق ایدی. او، *میرزا حسن رشدیه‌*نـین یئنی اصول ایله آچدېغی مدرسه‌لره بنزه‌ر مکتب آچمېشدېر.

اؤدا *رشدیه* کیمی اؤز مکتبینده درس وئرمه درسلیگی‌نی‌ده اؤزۆ یازمېشدېر.

«مرحومون ترتیب ائتدیگی کیتابچادان، بیر نوسخه‌سی اؤز دستخطی ایله یازیلمیشدیر... بو مجموعه أوچ دفتردن عیبارتدیر:

اوّلینجی دفترده یازیلیبدیر: شیخ سعدی‌نین گۆلۆستان و بوستان کیتابلاریندان و بعضی حکمانین اثرلریندن، ساده و آچیق تۆرک دیلینه ترجومه اولونموش نصیحت‌آمیز حکایه‌لر.

ایکینجی دفترده همچنین بو قیسم حکایه‌لردن و ۵۱ اؤیود و نصیحت‌لردن عمله گلیر.

اوچونجو دفترین مندرجاتی نظم ایله یازیلمیش اخلاق و اطوارا دائر تمثیللردن عیبادتدیر. بونلاردان علاوه، بیر پارچا خیرداجا مضحکه‌لر و گولمه‌لی حکایه همین دفترده یازیلمیشدیر کی اونلارین حیصّه‌سی و نتیجه‌ی کلامی دوروست و صحیح ایسه‌ده، اؤزلری تعلیم ایچون یاراماز. بو مضحکه‌لردن و گولمه‌لی حکایه‌لردن باشقا، اوچونجو دفترده بیر نئچه گؤزل غزل... و بیر پارا قیطعه‌لر و روباعیات یازیلمیشدیر.»

۱۸. ربیع‌الأطفال

ربیع‌الأطفال، *ربع‌الأطفال* و *گلزار باهار* آدلاری ایله‌ده تانینان حکایات منظوم کیتابی، اصلینده گنجلره و مکتب یئنی یئتمه‌لری اۆچۆن یازیلمیشدیر. شاعریر بورادا اغلب حکایه‌لری *اوغلو* جعفره خیطاب ائتمیشدیر. میثال اۆچۆن:

جعفر! ای ساده‌لوح و پاک‌ضمیر!
بیل کی واردیر زماندا چوخ تزویر.
سوره‌ی یوسف ایچره، مکر زنان،
اوخوسان، ای اوغول اولوبدو بیان ...

بو کیتابین حکایه‌لرینی *جامع‌التّمثیل*، *کلیله و دمنه*، *گؤلؤستان سعدی* و باشقا ادبی قایناقلاردان آلمیشدیر.

۱۹. سیچان و پیشیک

سیّد عظیم، *عبید زاکانی*‌نین *موش و گربه* آدلې اثری اساسیندا بو منظومه‌نی یازمیشدیر.

سیچان و پیشیک کیتابینی بئله باشلاییر:

حمد اولا اول خالیقه صوبح و مسا،
کیم یئتیریب فئیضی جاهانا صفا.
جومله‌ی مخلوقا وئریب جانلار،
حاضیر ائدیب نعمتِ الوانلار.
هر نه هوادا او کی پرواز ائده‌ر،
پر آچیبان قدرتین ابراز ائده‌ر.
ایکی قانادا ایله اوچان طئیرلر،
یئرده گزه‌ن دابّه‌لر، غئیرلر.
ایکی آیاق یاکی اولا دؤرد آیاق،
باده‌ی قدرتدن ایچیبدیر ایاق...
...
نقل ائله‌ییم من سنه بیر داستان،
فارسی ایله نظم ائله‌ییب باستان!

تۆرکی ایله من اونو تحریر ائدیم،
کؤنلونو شاد ائت، سنه تقریر ائدیم.
بیرجه قولاق وئر بئله داوایا سن،
ائیله نظر شورش و غوغایا سن.
بیل کی نه سلطان نه خانین جنگیدیر،
بیر پیشیک ایله سیچانین جنگیدیر!...

۲۰. حاج میرزا حسن رشدیه

۱ – ۲۰. یاشاییشې

تقوالی عالیم آخوند *ملّا مهدی تبریزی*نین *اوغلو میرزا حسن*، هجری ۱۲۶۷ – نجی ایلده *فتحعلی‌شاه* امری ایله اؤلدورولن *صادق‌خان* شقاقی‌نین نوه‌سی، ایمانلی و فضیلتلی قادین *سارا خانیم*دن، *تبریزین* چرانداب محلّه‌سینده دنیایا گؤز آچدې. آتاسې همین محلّه مسجدی‌نین پیشنمازې ایدی. او اؤز آتاسی، سونرا شهرین باشقا عالیملری یانېندا و مکتبلرینده تحصیل ائتدی. جوان ایکن، اؤزو محلّه‌سینده اوشاقلار اۆچۆن کیچیک بیر مکتب آچدې. بو مکتبده، محلّه‌ده باش وئرن بیر چوخ اخلاق مسأله‌سی ایله علاقه‌دار ایشلره دخالت ائدیردی و رسمی دولت مأمورلاری کیمی، خلاف ایش گؤرنلرین قاباغېندا دایانېردی. اونا گؤره، محلّه اهلی اونو چوخ سئویر و اونا «میرزا» دئییردیلر.

۲ – ۲۰. مکتب آچماسې

میرزا حسن، ۱۲۹۸ – نجی ایلده قارداشې *میرزا علی* ایله بیرلیکده سوریه و شاماتا سفر ائتدی. همین ایلده *بیروت* شهرینده فرانسالېلارېن آچدېقلارې «کالج»ده درس اوْخودو، و یئنی درس شیوه‌لری ایله تانېش اولدو. ایکی ایل سوْنرا، *ایروان* شهرینده «رشدیه مسلمان مدرسه‌سی» تأسیس ائتدی و هـ. ۱۳۰۵ – نجی ایلده *تبریزه* گلیب «خیاوان» محلّه‌سینده همین آد آلتېندا بیر مدرسه قوردو. بو مدرسه، «شیخ‌الإسلام مسجدی» یانېندا ایدی و *میرزا حسین واعظ* کیمی *تبریزین* او زامانکی بؤیوْک عالیملری اوْرادا تدریس ائتمگه دعوت اوْلونموشدو.

قارداشې *میرزا علی* ایسه «مقصودیه» محلّه‌سینده مکتب آچدې و سوْنرا بو مکتبی «تربیت» خیاوانېندا که «ملا کلبعلی» مسجدینه منتقل ائتدی.

۳- ۲۰. درس برنامه‌سی.

حاج میرزا حسن، اؤز مدرسه‌سینی «رشدیه» آدلاندیردیغی ایچون، همین آد ایله تانیندی. او، *رشدیه* مدرسه‌سی و قارداشېنین مکتبی‌نین درس برنامه‌لرینی تبریز روحانیلری‌نین امضاسینا چاتدېرمېشدې. *تبریزده* آچدېغې مدرسه، گون به گون توسعه تاپدی و اوْن ایل دوام ائتدی. بو مدرسه‌نین آلتې ایللیک و یا آلتې دؤنملیک برنامه‌سی بئله ایدی:

بیرینجی دؤنم «تجهیزیه» آدلانېردې. بو دؤنمده «آنادیلی» و «تسهیل‌التعلیم» کتابلارې تدریس اوْلونوردو.

ایکینجی دؤنم «اعدادیه» آدلانیردې. بو دؤنمده «وطـن دیلـی» و «قـرآن – جزء عمه» و «گلستان سعدی» کتابلارې تدریس اۏلونوردو.

اۆچۆنجۆ دؤنم «تهیه» آدلانیـردې. بـو دؤنمـده «امثـال لقمـان»، «قـرآن – چره‌که»، «اخلاق محسنی» و «کفایةالتعلیم» کتابلارې تدریس اۏلونوردو.

دؤردۆنجۆ دؤنم «ابتدائیه» آدلانیردې. بو دؤنمده «قـرآن»، «انـوار سـهیلی»، «نهایةالتعلیم» و «تبصرةالصّرف» کتابلارې تدریس اۏلونوردو.

بئشینجی دؤنـم «درجـه‌ی اول» آدلانیـرې. بـو دؤنمـده «قـرآن – خـتم»، «دروس النحویّــه»، «تــاریخ وصّــاف» و «ارشادالحــساب» کتــابلارې تــدریس اۏلونوردو.

آلتینجې دؤنم «درجه‌ی ثانی» آدلانیرې. بو دؤنمده «تاریخ وصّـاف» کتـابی، «فرانسه» و «بدیع» تدریس اۏلونوردو.

۴ – ۲۰. تۆرکجه درس کتابلارې

حاج میرزا حسن رشدیه «آنادیلی» کتابینی هــ. ۱۳۰۵ – نجی ایلده و «وطن دیلی» ایله «امثال لقمان» کتابلارینی۱۳۰۶ – نجی ایلده تألیف ائتدی. بئله‌لیکله اۏنون مدرسه‌سـینده تۆرکجـه، فارسـجا، عربجـه و فرانـسیزجا دیللـری تـدریس اۏلونوردو و بو دیللر واسطه‌سـه ایلـه، جـوانلار علمـین مختلـف ساحه‌لرینـه ال تاپیردیلر. هــ. ۱۳۱۴ – نجو ایلده *تبریز* والیسی *میرزا علـی امـین‌الدولـه*، اونـون مدرسه‌سینده یۆز نفز محصّلین خرجینی اؤده‌مگی بۏینونا آلدې و مدرسه‌نی.

۵ – ۲۰. معارف آتاسې

دولت اؤرگانېنا چئویردی. بیر ایل سونرا، *امین‌الدوله* تهرانا گئتدیکدن سونرا، اونون مخالېفلری «رشدیه» مدرسه‌سینه حمله ائدیب، اورانی داغېتدېلار. بئله‌لیکله سیاسی اویونلارا دۆشن *حاج میرزا حسن رشدیه* ۱۳۱۵ – نجی ایلده تهرانا گئتدی. اورادا اونا «معارف آتاسی» لقبی وئردیلر و ...

۶ – ۲۰. اؤلومو

سونرالار، ۱۳۲۶ – نجی ایلده *کلات* قصبه‌سینه تبعید ائدیلدی و ۱۳۴۵ – نجی ایلده *قم* شهرینده یئرلشدی و همین شهرده مدرسه آچدی و نهایت هـ. ق. ۱۳۶۳ – نجو ایلده *قم* شهرینده وفات ائتدی.

۷ – ۲۰. درسلیکلرین داش باسما اصولو ایله چاپی

رشدیه مدرسه‌سی‌نین *تبریز* خلقی طرفیندن گئنیش و حرارتلی استقبال اولماغی‌نین اساسی سببی، بو مدرسه‌ده تۆرکجه‌میزه اهمیت وئرمک و بو دیله سایغې بسله‌مک ایدی. *حاج میرزا حسن رشدیه*، یازدېغې «آنادیلی» و «وطن دیلی» کتابلارېنې، داش باسماسې اصولی ایله چاپ ائتدیرمکدن قاباق، بیر و یا ایکی ایل مدّتینجه اؤز الی ایله گؤزل نستعلیق خطّی ایله بیر نئچه نسخه‌ده استنساخ ائدیب معلّملر آراسېندا داغېدېردې. ایندی‌ده *تبریزلی* قدیم عائله‌لرین ائولرینده همین نسخه‌لردن نمونه‌لر ساخلانېلېر. سونرالار، همین اۆچ کتابی داش باسماسې طریقی ایله چاپ ائتدیره بیلن *حاج میرزا حسن رشدیه*، اونلاری *تهران* و *قم* شهرلرینده آچدېغې مدرسه‌لرده‌ده تدریس ائتدیریردی.

۸ – ۲۰. امثال لقمان

بورادا، بیز، بـو کتـابلار آراسـېندان «امثـال لقمـان» کتـابېنې یئنـی‌دن نـشر ائدیریک. همین کتاب، *قاجار* دؤورونده دیلیمیـزده یـازیلان سـون درس کتـابی کیمی دگلندیریلمکده‌دیر.

رشدیه بو کتابده ۲۹ تمثیل (fable) ترجمه ائتمیش و بعضی تمثیللره قېسـسا شرح‌ده یازمېشدېر. اۆچ تمثیلی ایسه، بیر داها نظمه چکمیـشدیر. کتـابین دیلـی چۈخ ساده و دانېشېق شیوه‌سینه یاخېن بیر اسلوب ایلـه یازېلمېـشدیر. کتـابین اوّلینه «درسه باشلاما دعاسی» و سونونا «ختم دعاسی»نی‌دا آرتېرمېشدېر. همـین دعالارېن تۆرکجه چئویریسینی‌ده وئرمیشدیر.

۹ – ۲۰. اثرین نشره حاضرلانماسې

اثری نشره حاضیرلاما ایچون، مرحوم *رشدیه*‌نین *تبریز* شیوه‌سینه اساسلانان اۆزونه خاص املاء و حتی دیل بیلگیـسی قایـدالارېنې سـاخلاماغا چالېـشدېغېم حالدا، تۆرکجه‌میزین سس بیلیم تمللرینه رعایت ائتمگی، املاءدا اساس سـایدېم. آرتیردېغېم سؤز و یا اکلری ایسه ایکی آیراچ [] ایچینـه آلـدیم. کیتـابین سـونونا بعضی سؤزجوکلرین ایضاحی و متنده ایشلنن آتالار سؤزلری‌نین سـیاهه‌سـینی‌ده آرتېردېم.

رشدیه‌نین یازدېغې اۆچ تۆرکجه درسلیک، ایراندا «درسلیک یازمـا تـاریخی» مبحثینده چۈخ اهمیت داشیان بیر بحثـه چئوریلـه بیلـر. اۏنـون درسـلیک‌لرینـی سۈنرالار *حاج عبدالرحیم نجارزاده تبریزی* (طالبوف)، حسین *کـاظم‌زاده ایرانـشهر*، *سید مهدی اعتماد*، *علی فطرت*، *محمدعلی صفوت* و باشقالارې تعقیـب ائتـدیلر.

تۆرکجه درسلیک یازما، ایراندا بیر سنّت و عنعنه ایدی و سؤز یوخ که بو درسلیک‌لر، ایرانین بیر چوْخ شهرلرینده خصوصیله آذربایجاندا و قافقازدا، حتّی *نجف، کربلا، موصل، اردبیل* و *کرکوک* ایالتلرینده تدریس اوْلونوردو. الله اوْنون روحون شاد ائله‌سین.

۱۰ – ۲۰. لقمان کیمدیر

لقمان بن عاد حکمتلی سؤزلر سؤیلمه‌سی ایله مشهور اوْلدوغوندان، «لقمان حکیم» آدی ایله‌ده معروفدور. بیر روایته گؤره، لقمانـدان نبوت ایله حکمتدن بیرینی سئچمه‌سی ایسته تینجه، حکمتی ترجیح ائتمیش‌دیر و نبوت *داوود* (ع) اوْچوْن تعیین اوْلونموشدور.[۵]

قرآن کریمین *مکّه*‌ده نازل اوْلان ۳۱ – نجی سوره‌سی «لقمان سوره‌سی» آدلانیر.

لقمانین عرب جاهلیه شعرینده افسانه لشدیریلمیش شخصیتی سبب اوْلموشدور کی چوْخلو حکمتلی سؤز، تمثیل و کچیک حکایه‌لر اوْنا نسبت وئریلسین.

لقمانین حکمته منسوب اوْلماسینا *قرآن* کریمده تأکید واردیر. قَولُه تعالی: وَ لَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ.[۶] بعضی روایتلره گؤره اوْ مین ایل عُمر ائله‌میش و

[۵] قرآن، ۶۰/ ۱۴.

[۶] قرآن، ۳۱ / ۱۲.

۴۰۰۰۰۰ حکمتلی کلمه یادگار قوْیموشدور. تاریخی قایناقلاردا بئله بیر روایت وارکی:

حضرت داوود علیه‌السلامین پیغمبر لیگی‌نین ۱۳ – نجی ایلینده الله تعالی، لقمانا حکمت عطا بویوردو. بیرگوْن *لقمان داووددون* یانېنا گئدکن، گـؤردؤکی او دمیر ایله ایشله‌ییر. دمیر اوْنون الینده موم کیمی ایدی. اوْنون نه ایش گؤرمگّی‌نی بیلمه‌دی و لاکن حکمته گؤره سؤال ائتمگی واجب بیلمه‌دی و صبر ائله‌دی *داوودون* ایشی قورتاردی و دؤزه‌لتدیگی درهی گئیدی و دئدی:

هَذا جَیدٌ لِلْحَرب

و *لقمان* دئدی:

«الصّمتُ حُکمٌ و قَلیلٌ فاعِلُه.

یعنی: سویغونلوق حکمتدیر و آز اوْنا عمل ائدیرلر.»

مولوی رومی همین حکایه‌نی بئله نظمه چکمیشدیر:

رفت لقمان سوی داوود از صفا،

دید کو می‌کرد ز آهن حلقه‌ها.

جمله را با همدگر در می‌فکند،

ز آهن و پولاد آن شاه بلند.

صنعت زرّاد او کم دیده بود،

در عجب می‌ماند و وسواسش فزود.

کاین چه شاید بود واپرسم از او،

که چه می‌سازی ز حلقه تو به تو؟
باز با خود گفت صبر اولی‌تر است،
صبر با مقصود زوتر رهبر است.
چون نپرسی زودتر کشفت شود،
مرغ صبر از جمله پرّان‌تر شود.
ور بپرسی دیرتر حاصل شود،
سهل از بی‌صبریت مشکل شود.
چون که *لقمان* تن بزد اندر زمان،
شد تمام از صنعت *داوود* آن.
پس زره سازید و درپوشید او،
پیش *لقمان* حکیم صبرخو.
گفت این نیکو لباس است ای فتی!
بر مصاف و جنگ دفع زخم را.
گفت لقمان صبر هم نیکو دمی است،
کو پناه و دافع هر جا همی است.
صبر را با حق قرین کرد ای فلان!
آخر وَالْعَصر را آگه بخوان!
صد هزاران کیمیا حق آفرید.
کیمیایی همچو صبر آدم ندید.

لقمان حکیمین اوْغلونا وصیّت‌لری، اؤیـۆدلری، حکمتلـی سـؤزلری، اوْنـونلا علاقه‌دار نقل اوْلونان افسانه‌لره وس. عرب، تۆرک و فارس ادبیاتینـدا، تـصوّف و اخلاق کتابلاریندا راسـت گلمـک اولار. صـر اۆچ ادبیـاتین نـصیحت‌نامـه ادبـی نوعلاریندا مستقل کتابلار موضوعو اوْلموشدور. حتی بیضلرینه *پندنامه‌ی لقمان* آدی‌دا وئریلمیشدیر صد پند *لقمان* آدلـی اثرلـرده سـووندور. فارسـجا *پندنامـه‌ی لقمان* حکیم جهت فرزند و تۆرکجه *پندنامـه‌ی لقمـان* حکـیم عنـوانلی منظـوم اثرلرده واردیر.

لقمان، تۆرک ادبیاتی و فولکلوروندا حکیم، حاذق، طبیـب کیمـی لقبلـر ایلـه تانینیر. شفای *لقمان*، دوای *لقمان*، ید *لقمـان*، یـارا سـاران *لقمـان* و بـو کیمـی تعبیرلرده ادبیاتیمیزدا گؤرۆنمکده‌دیر.

بعضی روایتلرده *لقمان*، نبی صفتی ایله‌ده توصیف ائدیلمیشدیر مثال اۆچۆن آشاغیداکی بئیتده:

آواز بلند ایله دئمیش حضرت *لقمان*،
حکمتله تغنّی مرض عشقه دوادیر.

لقمان بیر طبیب کیمی آنیلماقدادیر،
بونا چۆخلو مثاللار تاپماق اوْلار:

بولمش کیمی‌وار ایسه هر قاندا، خدایا!
بیمار غم عشق، اوْنا لقمان باغیشلا!
*
حکمت اوْلور سؤزلری خسته‌دل اوْلانلارا،

علّت و امراضینا مانعی لقمان اۏلور.
*
بو دردلی کؤنلۆمۆن لقمانی سنسن.
*
دردیمین لقمانی، گل یاواش، یاواش!
*
لقمانلار یارایا سارار درمانۑ،
ولاکن ساغالدار کرملر کانی.
*
لقمان چاره بیلمز دیل یاره سینه.

جهان طاسینده معجون حیاتا سعی ائدیب *لقمان*،
چۆرۆتدۆ مایه‌ی عؤمرۆن مماتا بولمادۑ درمان.

مرض عشق دواسین لب جاناندان سۆر،
یئری ای خسته کؤنۆل حکمتی لقماندان سۆر.

معرفت قدرینی عرفان آنلار،
حکمت نطمیمی لقمان آنلار.

بیردم جهالتا قالار، هئچ نسنه‌یی بیلمز اولار،
بیردم دالار حکمتلره، جالینوس و لقمان اولار.
فارس و تۆرک ادبیاتلارینده بیر چۆخلو *پندنامه‌ی لقمان* حکیم منظومه‌لری‌ده
واردیرکی اۏنون اۏغلو خطاب اۏلان اؤیودلری و نصیحت‌لرینی احتوا ائدیر.

۱ – ۱۰ – ۲۰. لقمان و ازوپ

لقمان چوْخ جهتلی و افسانه‌دی بیر شخصیّت اوْلموشدور. اوْنا گؤره‌ده اوْنـون شخصیّتی اسکی یوناندا یاشایان ازوپ ایله قارېشدېرېلمېشدېر.

بیلیریک کی *لقمان* بیر حبشی قارادری قول ایمیش.

یونانلې ازوپ Aesop، دا بیر قول ایدی. او، فروگیالی سایېلېردی و «یادمون» یانېندا ایشله‌ییردی.

ازوپ، قولدار یادمونون امری ایله آزاد اوْلدوقـدن سـوْنرا، سـفر چېخمـېش و چوْخ یئرلری گزیب – دوْلانمېشدېر. او، اوشاقلاری تعلیم وئرمه اوْچوْن کیچیـک – کیچیک حکایه‌لر یازمېشدېر.اوْنون حکایه‌لری‌نین جاذبه‌لی و معنـالی اوْلـدوغو اوْچوْن *سقراط* اوْنلاری نظمه چکیب شعرلرده یازمېـشدېر. ازوپ مـیلاددان آلتـې یوْز ایل اؤنجه یاشایېردی.

اوْرتا چاغلار بوْیونجا، *لقمان* جوْره – جوْره، قصه‌لرین قهرمانی اوْلموشـدور و عربلر آراسېندا ازوپ حالېنا گلمیـشدیر. اسـلامی قاینـاقلاردا، اوْ قـالېن دوْداقلـی، گئنیش آیاقلی حبشی بیر قول کیمی توصیف ائدېلیر. همین توصیفـده ازوپو یـادا سالیر.

اربابی‌نېن امری ایله بیر قوْیون کسیب اؤنجه ان یاخـشې و سـوْنرا ان پـیس یئرینی گتیرمه‌سی مثلی، باشقا قوللارین اربابلارې‌نـېن انجیرینـدن یئمـه‌لـری و لقمانی متمم، ائتمه‌لری ناغېلې کیمی مثللر، ازوپون تمثیللرینده موجوددور.

بو کیمی تمثیللره، جاهلیه دؤورۆ عرب ادبیاتېندا راست گلمک اوْلمور بوشلار اوْرتا چاغلاردا ازوپ حکایه‌لریندن آلېنمېش و لقمانا منسوب ائدیلمیـشدیر. اوْرتـا چاغ آوروپاسېندا لقمانا منسوب اولان امثال ایکی مجموعه‌ده نشر ائدیلمیش‌دیر.

بیرینجی‌سی «امثال لقمان الحکیم و بعض اقوال عرب»دیر. بو کتابی ۱۶۱۵ م. ایلینده *توماس ارپینوس* Thomas Erpenius طرفیندن *لاتینجه‌یه* ترجمه ائدیلمیشدیر. بیر باشقاسی «امثال لقمان‌الحکیم» آدلانیر. بو اثری‌ده *جورج ویلهم فری‌تک* Georg Wilhelm Freytag ۱۸۲۳ م. ایلینده *بن* Bonn شهرینده یئنه‌ده لاتین دیلینه چئویرمیشدیر.

بو درس کتابیندا وئریلن بۆتۆن حکمتلی سؤزلرو تمثیل‌لر، لقمانا عائد ائدیلمیشدیر. *رشدیه* کتابا یازدیغی مقدمه‌ده دئییرکی کتابی، عربجه‌دن ترجمه ائتمیشدیر و آرتیریر:

«... بیر چوخ شرق و غرب دیللرینه نقل و ترجمه قیلینیب، بؤیۆک – کیچیک مکتبلرده، او جمله‌دن آوروپادا «السنه‌ی شرقیه» مکتبلرینده، شاگردلره آندان درس دئییرلر.»

سونرا، مقدمه‌ده «امثال لقمان» کتابینا دنیادا اولان رغبتدن دانیشیر و یازیر:

«بو امثالین اخلاقیه فواید معنویه‌لریندن بیر چوخ یگانه و بیگانه‌لر مستفید اولماقدادیر. بیز، آندان نه اۆچۆن بهره‌مند اولمایاق؟»

دکتر حسین محمدزاده صدیق

تهران – ۱۳۸۸

در سلگیکین
تمنی

مبتدی اوشاقلار اوخوماقدان اؤترۆ عربـی‌دن
ترجمـــه اؤلونمـــوش «امثـــال لقمـــان» آدلـې
مثللردیر.

اخطار

«امثال لقمان» ایله مشهور اؤلان حکایـت کتـابی، عربجـه‌دن بیـر چۏخ شرق و غرب دیللرینه نقل و ترجمه قیلینیب، بؤیۆک – کیچیـک مکتبلرده، او جمله‌دن آوروپادا «السنه‌ی شرقیه» مکتبلرینده، شـاگردلره آندان درس دئییرلر و اونیله، شاگردلری عرب لفظلرینه آز – چۏخ آشنا ائدیرلر.

«امثال لقمان»ین فرانسیزجا اؤلان ترجمه‌سی، ایکی – اۆچ روبـلا بوگۆنلر ساتیلماغې معروفدور.

«امثال لقمان» اؤلونان، رغبت، اونون ساده عرب لغتیله یازیلماغینـا جهت دگیل، بلکه اونداکی هر بیر نقل و مثل، طبیعت و طینت بـشرده مستور اؤلان بیر صفت و خلقتـی، مـثلاً شـجاعت، حماقـت، فراسـت، درایت و ذکاوت، یا خود جبر، صبر، تکبّر و تهوّر مثلـی سـایر اوصـاف خفیّه‌لری، قوش و حیوان دیلی ایله انسانا بیان و عیان ائیله‌مگنده‌دیـر. که طالبی و راغبی هر بیر ملّت آراسیندا واردیر.

بو امثالین اخلاقیّه فواید معنویّه‌لریندن بیر چۏخ یگانه و بیگانـه‌لـر مستفید اۏلماقدادیر. بیز آندان نه اۏچۏن بهره‌مند اۏلمایاق؟

درس باشلاناندا اۏخونان دعا

هر گۆن درسه شروعدان قاباق معلّمـین و متعلّمـین [یـن] خـالص قلب ایله اۏخویاجاقلاری دعادیر:

دوعانین متنی

اَللّٰهُمَّ ارْزُقْنا عِلْماً نافِعاً وَ حِفظاً کامِلاً وَ ذِهْنَـاً شـامِلاً وَ طَبْعـاً وَ هقماً ذَکیّاً و تَوفیقاً لِتَحْصیلِ الْعُلوم، اَللّٰهُمَّ افْتَحْ عَلَینا أبْوابَ فَضْلِک وَ رَحْمَتِک وَ یَسِّرْ عَلَیْنـا خَـزائِنَ عِلْمِـک وَ إحْـسانِک، اَللّٰهُـمَّ انْـصُرْ سُلطانَنا الْعادِلَ وَ قائِدَنا الباذِلِ، اَللّٰهُمَّ اَبِدْ جَیْشَه، آمِنْ بَلَـدَهُ وَ اجْعَلْـهُ مُرَوِّجـاً لِلإسـلام وَ مُحِبّـاً لِلْمُـسلمینَ وَ مُحامِیـاً لِلْعُلَمـاءِ وَ مُرَبّیـاً لِلْمُتعلِّمینَ، اللّٰهُمَّ ارْحَمْنا وَ لِمُعَلِّمینا وَ لِمَن اَحتی مَدارِسَـنا وَ أسَّـسَ أساسَ دُروسِنا، وَ الْعَنْ اَللّٰهُمَّ عَلَی مَـنْ ظَلَـمَ عَلَـی الْإسـلام، وَ هَـدَّ مَدارِسَ الْمُسْلِمینَ بِرَحْمَتِکَ یا أرْحَمَ الرّاحِمینَ، وَ صَلِّ اَللّٰهُـمَّ عَلَـی مُحمَّدٍ وَ آلِهِ أجْمَعینَ.

دعانین تۆرکجه‌سی

پروردگارا! بیزه نافع علم روزی ائله، و وئر توفیق علملـری حاصـل ائیله‌ماغا. پروردگارا! آچ بیـزه اؤز فـضل و رحمـت قـاپی‌لاری و چـوْخ ائیله‌بیزه علم و احسان خزانه‌لرین، و پرودگارا! کؤمک ائیله بیزیم عادل سلطانیمیزا، و بخشش ائیلـین پادشـاهیمیزا. پروردگـارا! همیـشه ائیلـه اوْنون‌دیرلیغینی، و کؤمک ائیلـه اوْنـون قوشـونونا و امـن ائیلـه اوْنـون مملکتینی و حفظ ائیله اوْنون اوْغلونو، ائیله اوْنی رواج وئرن اسـلامه و گوزتجی مسلمانلارا گوستر عالم‌لره و تربیت وئرن متعلّم‌لره، پروردگارا! رحم ائیله بیزه و بیزیم معلّـم‌لریمیـزه و اوکـسه کـه دیریتـدی بیـزیم مدرسه‌لریمیزی و محکم ائیله بیزیم درسلریمیزین بناسـینی، و لعـن و غضب ائیله الهی اوکسه که ظلم ائیلـه اسـلامه و پـوْزا مـسلمانلارین مدرسه‌لرینی، او رحمتن حقینه ای رحم ائیلین‌لرین رحم ائیلین راغی و صلوات گؤندر ئوز پیغمبرین محمّده و اوْنون اوْلادینا تماماً.

- ۱ -

بیر آسلان ایله ایکی اؤکۆز

بیر آسلان، بیر اؤتلاقـدا، ایکـی اؤکـۆزه راسـت گلـدی و آنـلاری دوتوب یئمک اۆچۆن هجوم ائیله‌دی.

اؤکوزلر در حال، باش – باشا وئریب بوینوزلاری ایله آسلانا مقابله ائیله دیلر.

آسلان بونلارین رفاقتینی گؤرۆب، مکر و حیله‌دن باشقا بیـر چـاره بیلمه‌دی. اؤکۆزلردن بیرینه یاناشیب دئدی:

«یولداشیندان آیریلیب، اؤنـو تـک و تنهـا قویـسان، اصـلا سـنیله رجوعوم اؤلماز.»

یئکه باش اؤکۆز، آسلانین وئردیگی وعده‌لره آلـدانیب کۆمگیینـدن آیریلدی، در حال، آسـلان فۆرصـتی فوتـا وئرمـه‌ییـب، اول اؤکـۆزۆ و سۆنرا، آنین یولداشینی ییرتیب یئدی.

معناسي بودور:

آرالارینٖدا اتفاق و اتّحاد حاصل اؤلان بیر مملکـت اهلـی، هـر بیـر وقت و زمان امن و آماندا قالیرلار باقی.

نفاق و شقاق باشلادېقلارې زمان، آنلـرېن جملـه‌ســی تلـف اۆلار، ملک و خانمانلارې اۏزگه دۆشمن الینه کئچه‌ر.

منظومه‌سی:

بیر چمنزار بیر گؤزل اۆتلاق،
اۏلموش ایدی ایکی اۏکۆزه یاتاق.
اۆتلاماق ایسته‌سه اۆتو واربول،
ایچمک ایسترسه سویانېندا، سو، بول.
ارسلان اۏلدو حالدان آگاه،
ایسته‌دی اۏلسون اۆنلارا همراه.
یعنی اۆتلاقدا مقام ائتسین،
آنلارې اۏلدۆرۆب طعام ائتسین.
وئرمه دیلر اۏکۆزلر اۏنا مجال،
اتّفاق ائتدیلر، اۏلوب هم حال.
شیر حمله ائدنده شب یا روز،
گؤستریردی اۏلار اۏنا بوینوز.
شیر گؤردۆ که اولماییر چاره،

حیله‌یه اؤز چئویردی بیچاره.
یانلاییب آنلارېن بیرینی، یاواش،
دئدی:«بند اؤلما یولداشا، قارداش!
اؤتلا صحرائی، گزگیلن تنها،
سنه مندن اؤلور حمایتها!»
اثر ائتدی اؤکۆزه شیر سؤزۆ،
یاغلې سؤزلره آخدې پیل گؤزۆ.
اؤلدو بو سؤزله یاردان تنها،
ائتمه‌دی مئیل یۆلداشا، اصلا.
شیر چۆن یارې ائیله‌دی اغیار،
تک به تک ائتدی آنلارې مردار.

قصّه‌دن حصه:

بودور مقصود قصّه‌دن حصّه:
متفق قوم چکمدی غصّه.

- ۲ -

انسان ایله بیربوت

بیر آدام، اؤز ائوینده کی بیر بوتا سحر – آخشام سجده ائیله‌ردی و هر نه قدر مال و مؤلکۆ وار ایدی ایسه، تدریج ایلـه او بوتـون یۏلونـدا نذر و صدقه و قربان ائیله‌دی.

بیرگۆن بوت، او آداما اؤز چئویریب دئدی:

– ای ابله انسان! بو قده‌ر مالی و دولتی منیم یۏلومدا تلـف ائیلمـه، زیرا که آخرتده یاخامدان دوتوبان، ملامت ائده‌جک‌سن.

معناسی:

چوخ سفیه آدملار واردیر که اللرینـده اۏلان سـرمایه و دولتلرینـی بۏش یئره تلف ائیلرلرو آخردا مفلس اۏلدوقلاری حالدا، «بیزی الله ذلیل و فقیر ائیله‌دی» دئیرلر.

- ۳-

بیر قارا عرب

آغارماق ایسته‌ین بیر قارا عـرب، اؤزونـو بیـر سـو ایچینـه سـالیب یوونوردو، بو حالدا بیر آدام اوْرایا گلیب دئدی:

– ای عرب قارداش**!** یوونماق ایله آغار میا جاقسان. هئچ اوْلمازسا، سویو بولاندیرما**!**

معناسی:

طبیعتـده موجـود اوْلان شـیئین تغییـر و تبـدیلی ممکـن اوْلمـاز. چالیشان چاریق ییرتار.

- ۴ -

باغا ایله بیر داوشان

بیر واخت داوشان ایله بیر باغا بحث و مرج ائیله دیلر که آنـلاردان هانسی بیری[نین] تئز یۆگۆرن اۏلدوغو معلوم اۏلسون.

بونلار بیر داغی نشانلاییب، بیردن یۆگۆرمگه باشلادېلار، داوشـان اؤز خفیف و یۆنگۆل اۏلماغېنا مغرور اۏلـوب یوٗلـون اوٗرتاسـېندا یاتېـب یوخویا قالدې. توٗسباغا اؤزوندن آغېرلېغېنې و آغېر – آغېر گئدیـشینی ملاحظه ائیله‌ییب روان اۏلدو.

توٗسباغا گئتمکده و داوشان شیرین یوخو[دا] اۏلـدوغو حالـدا، باغـا منزلی باشا ووروب نشان ائتدیکلری داغا چاتدی.

معناسی:

آغیر وجود ایله آهسته – آهسته گئتمک، خفیف بدنله عجله ائیلمه کدن یاخشېدېر.

- ۵ -

مارال

مارال ایلن بیری سو ایچمک اۆچۆن بیر بـولاق اۆسـتۆنه گلـدی. ایچدیگی سو ایچینده، اؤز صورتینی گؤرۆب آیاقلاري‌نېن غایت اینجـه و نازک لیگیندن چوْخ غملی اوْلـدو. سـوْنرا بوینـوزلاري‌نـېن بؤیـۆک اوْلدوغون گؤرۆب، سئویندی. بودمده بیر نئچـه آوچـېلار[ېـن] اوْنـون اۆستۆنه هجوم ائیله دیگینی گؤرۆب، فی الحال قاچماغا باشلادي.

آوچېلارېن آنېن آرخاسېندان دۆشـوب، بیـر چـوْخ مـدّت صـحرا و بیابانلاري دوْلاندېلار ایسه‌ده، اله گتیره بیلمه دیلر، ناامید قالدېلار.

بو اثناده، مارالېن یوْلو بیر قالېن مئشه و آغاجلېغا دۆشۆب، بـوداقلي و شاخه‌لی اوْلان بؤیۆک بوینوزلاري کوْل – کوْسا بند اوْلوب قالدي و نه قدەر چابالانېب وېرېشدېسا، گئنه خیلاص اوْلا بیلمه‌دی.

آوچېلار بو حالي گؤرۆب تئز اوْردان یۆگۆردۆلر، مارالی گؤرۆب تلف ائیله دیلر. یازېق مارال، جان وئردیگی حالدا صره‌ده بوینـوزلاري ایلـه آیاقلاري خاطیرینه دئییر ایدی که:

«حقارت گؤزیله باخېب غمگین اؤلدوغوم آیاقلارېم، منی صحرادا دۆشمن الیندن قورتاردې و لاکین ممنون و مسرور اؤلدوغوم بوینوز لارېم هلاکېما سبب اؤلدو.»

معناسی:

بیر چۆخ شیئلر واردېر که ابتدا انسانین گؤزۆنه خوش گؤرۆنۆر، اما آخردا آندان نتیجه‌لر آلېنېر. و بعضی فنا گؤرونن شیئلرده واردېر که انجامِ کاردا نتیجه‌سی چېخار.

منظومه‌سی:

سوسالاشدې مارال بیر چؤلده،
آختارېب تاپدې سویو بیر گؤلده.
دومدورو، صاف، آینا تک ایدی سو،
عکسینی آلدې، توتدو روی به رو.
گؤردۆ بوینوزلارېن بوداق – بوداق،
شاد اؤلوب آتدې بیر نئچه شېللاق.
اؤل زامان بیرده باخدې اؤل سویا،
قېچلارین گؤردۆ بنزه‌ییر مویا.

گؤرجگین آندې ایدی بیر پاواز،
قوش کیمی اوچدو، ائیله‌دی پرواز.
آوچې‌دا بیر کمینده ایدی نهان،
ائیله‌میشدی مارالې صیده نشان.
هر قده‌ر ووردو آوچې مهمیز آتا،
اۏلمادی حدی آنېن، آنا چاتا.
قۏرخور ایدی، قېلېردې اندیشه،
قارشېدا گؤردۆ گۆللۆ بیر بیشه.
بودی ملجا دئدی، بودور ماوا،
قاچاراق، گزدی آنه بی‌پروا.
گئتمیش ایدی اورادا ایکی قدم،
بوینوزون دوتدو بیر آغاج، محکم.
هر طرف دؤندۆ، چکدی آه و فغان،
آخدې بوینوزلارېن دیبیندن قان.
غمله‌نیب، آه ائدیب، چکیب فریاد،
یئتیشیب ناگه اوندا بیر صیاد،

ائده‌جک جسم و جانېنې بر باد.
سست اؤلوب قالدې، آه و وا چالدې،
بوینوزون – قېچلارېن یادا سالدې.
دئدی:
«- غمگین ائدن منی قېچلار،
درد وئریب حُزنوم آرتیران قېچلار.
اؤلدو صحرادا جسم و جانا قاناد،
قویمادې آنلارې اؤلا بر باد.
شاد اؤلوب فخر قېلدېغېم بوینوز،
جانېمې حفظدن چئویردی اۆز.
یعنی بند ائتدی، چکدی دارا منی،
وئردی اعدایِ کجمداره منی!»

قصّه‌دن حصّه:

رسمدیر بو جهانداکیم احمق،
حقّی ناحقّ گؤردۆ، ناحقی، حق!

- ۶ -

خسته بیر مارال

مـارالىن بیـری خـسته اوْلموشـدو. دوسـت و آشـنالارى کئـف و احوالىندان خبر آلماق اوْچوْن، یاتدىغى محله[یه] گلدیر.

بونلار گلیب – گئتدیکلری زمان، او یئرده کی اوْت و علفی یئییب تمام ائیله میشدیلر، مارال خسته لیکدن خـلاص اوْلـدو، امـا اطرافىنـدا یئیه‌جک هئچ بیر شئی قالمادىغى اوْچوْن، آجلىقدان تلف اوْلدو.

معناسی:

دوست، آشنا، قوم و اقرباسی چوْخ اوْلانىن درد و غمی چوْخ اوْلار.

- ۷ -

بیر عرب

عربین بیری قاریاغارکن، پالتارېنې چېخارېب قار ایله بدنین و باشین سورتمگه باشلایېر.

عاغېللی آدامېن بیری اؤنون بو حالېنې گؤرؤب، عرب ایله آنېن آراسېندا بئله بیر دانېشیق کئچدی:

عاغیللی — نه اۆچۆن وجودووا قار سۆرتۆرسن؟

عرب — بدنیم قارکیمی آغارماغېنې ایستیرم.

عاغیللی — بیچاره، بیجا یئره زحمت چکیرسن؛ زیرا قار، سنین اوقارا وجودون اصلا آغارتماز. بلکه وجودون قاریدا قارا ائده جکدیر!

معناسی:

بد خاصیتلی آدامی هئچ بیر شی یاخشې ائیلەمز، بلکه او آدام یاخشېلېغېنېدا فنا ائیلر.

- ۸ -

کؤپکلر ایله بیر تۆلکۆ

کؤپکلر بیر آسلان دریسی تاپیب و هر بیری بیر طرفدن یاپیشیبان چکیردیلر.

تۆلکۆنۆن بیری بونو گؤرۆب دئدی:

«– اگر آسلان دیری اۏلسایدی، اۏنون دیشلرینی اۏز چنگالیزدان کسکین‌راق گؤره‌ردیز.»

معناسی:

بعضی آداملار، بؤیۆک آداملاردان بیری ضعیف اۏلوب ایشیندن دۆشدۆگو زمان، اونا حُرمت‌سیزلیک گؤستررلر.

- ۹ -

ایکی خوروز

ایکی خوروز بیر – بیریله دؤیۆشۆردۆلر. بیریسی باسیلیبان قاچدی و بیر یئره سۏخولوب گیزلندی. اما اۏنو باسان خوروز، بیر دامین اۆستۆنه چیخیب اؤز زور و قوّتینه خوشحال اۏلوب قانادلارینی شاققیلدادیب بانلار ایکن، ییرتیجی قوشلارین بیری شیغیدی و اۏنو قاپیبان گئتدی.

معناسی:

گره‌ک آدام اؤز زور و قوّتینه مغرور اۏلماسین و قاچاق دۆشمنی قاوماسین که:«دوه‌دن بؤیوک فیل وار.»

- ۱۰ -

کؤپک ایله بیر قورد

بیرگون، چؤبان ایتی ایله بیری، چؤلده بیر جاناوارې قاباغېنا قاتېب اوزایا – بورایا قاووردو، و اؤز – اؤزونه فخر ائیلیر.

قورد، اۆزۆنۆ او کؤپگه چئویریبن دئدی:

«– ظن ائیلمه که سندن قورخورام. بلکه من سنه آرخا دوروب گلن او آدامدان قورخورام.»

معناسی:

آدام، اؤزگه هُنری ایله فخر ائلمه‌لی دگیل، زیرا که بیرگزن او اؤزگه اوْلماز و ذلیل اوْلار. آرخالی کؤپک قورد باسار.

- ۱۱ -

ائششک آرېسې

بیر ائششک آرېسېنېن بیری، بال آرېسېنا دئیەر:

«- اگر منی اؤزۆوه یۏلداش ائیلەسن، من داهی سنین تکی، بلکـه سندن ده اعلابال قایېرا بیلرم.»

بال آرېسې بونا راضی اولـوب، ائشـشک آرېـسې ایلـه یولداشـلیق باشلایېر. بونلار ایشه باشلایېرلار.

بیرگۆن بال آرېسې گۆرەر که ائششک آرېسېنـېن بـال قایېرماقـدا الی یۏخدور. اۏنا گۆره، چۏخ آجېقلانار و ائشـشک آرېـسېنا بیـر نـشتر ایلیشدیرەر که ائششک آرېسې یئـره ییخېلېـب جـان وئـرەر، و اۏلـوم حالېندا اۏز — اۏزونه دئیر:

«- باشېما گلن بو قدەر عذاب و عقوبتـه مـستحق و لاییقـیم کـه نفت قاییرماغا قدرتیم اولمادیغی حالدا، گلیب بال قاییرماغا گیردیم.»

معناسی:

چۏخ آداملار واردېر که اللریندن هئچ بیر شئی گلمه دیگـی حالـدا بیلیجیلر جرگەسینه گیرمگه چالېشېرلار.

- ۱۲ -

کؤپک ایله بیر چایلاق

کؤپگین بیری، سلّاخ خانادان بیر پارچا ات قاپیب چای ایچیندن کئچرکن آغزېنداکی ات پارچاسېنېن عکسینی سوداگؤردۆ، و اونو داهی ات بیلیب قاپماق ایسته‌دی.

بو حالدا، آغزېندان دۆشن اتی، چایلاق قاپدې، گئتدی.

کؤپک آغزېندان سالدېغې اتی داهی قاپا بیلمه‌ییب، اؤز — اؤزۆنه دئییردی:

«– نه آخماق ایش، منه فایداسی اؤلمایان ایش آردېنا دۆشۆب آغزېمداکی اتیمی ده ایتیردیم.»

معناسی:

بعض آداملار واردېر که یوخ اؤلان بیر شئی آردېنا دۆشۆب اللرینده کی فایده‌نی ترک ائله‌رلر.

- ۱۳ -

آسلان ایله بیر مارال

مارالېن بیری آوچېلارېن قورخوسوندان قاچېب بیـر ماغـارا ایچینـه گیره‌ر گیرمز، آرخاسېندان بیر آسلان گلیب اونو تلف ائله‌ییر.

او واخت مارال اؤز بخت و طالعیندن شکایت ائیله‌ییب، دئیر که:

«– بد بختلیگه باخېنېز که آدام الیندن قاچدېم ایسه‌ده، آخردا آندان بدتر اوْلان بیر قان ایچن چنگینه دۆشدۆم.»

معناسی:

بعضا ائله اوْلور که انسان بیر بلادان قاچېب خلاص اوْلور ایـسه‌ده، اوْندان بترینه راست گلیر.

- ۱۴ -

بیر آدام ایله بیر بؤستانچی

بؤستانچې[نېن] بیری، بؤستانېندا اکدیگی پاخلاسېنې سولاییر[دې]. بو دمده اوزایا بیر آدام گلر و آرالارېندا بئله بیر دانېشېق کئچر:

آدام: ای بؤستانچی! بونون سببی نه‌دیر که داغ پاخلاسېنې هئچ بیر آدام سولامادېغې حالدا، یئنه باغ پاخلاسېندان زیاده آرتېق گؤزه‌ل و تر و تازه اؤلور وباغ پاخلاسېنا هر گۆن سو وئریلدیگی حالدا، یئنه تئز سؤلور؟

بؤستانچی: داغ پاخلاسېنا تربیه وئرن اونون اؤز دوغما آناسېدېر، اما باغ پاخلاسېنا تربیه وئرن آنېن اؤگئی آناسېدېر.

معناسی:

دوغما آتا – آتانېن اولادېنا اؤلان تربیه‌سی، اؤگئی آنا وئردیگی تربیه‌دن اعلا و فایدالې اؤلار.

- ۱۵ -

ملک‌الموت ایله انسان

انسانېن بیـری، آرخاسـېندا بیـر شـله آلېـب گئـدیردی. یۏرولـوب شله‌سینی آرخاسېندان یئره آتـدې و الله تعـالی دان اؤلـۆم ایـسته‌دی. دعاسی قبول اۏلدو، فی‌الحال ملک‌الموت ظاهر اۏلوب یانېنـدا دوردو و دئدی:

«– ای انسان! نه بویورورسان؟»

انسان جان وئرمکدن قورخوبان دئدی که:

«– یا ملک‌الموت! سـنی چاغېردېغېمـا سـبب اۏدورکـه بوشـله‌نـی قالدېرېب آرخاما وئره‌سن!»

معناسی:

انسان نه قدەر حقیر و ذلیل اۏلسادا، گئنه دنیانېن دیریلدیگیندن ال چکمک ایستمەز.

- ۱۶ -

میرچگین خیالی

هئی میرچگین بیری اؤکۆزۆن بوینوزونا قونِدو. اوتورانـدان سـونرا، اؤکۆزه دئدی:

«– ای اؤکۆز! آغىرلىغىم سنه زحمت وئردیگـی واخـت، منـه خبـر وئرکه قالخىب گئدیم.»

اؤکوز دئدی:

«– بوینوزوما قونِدوغونـدان خبـریم اولمـادىغى کیمـی، اوچـوب گئتمگیندن داهى خبریم اولمایاجاقدىر.»

معناسی:

بیر چوخ ابله آداملار واردیر که قدر و اعتبار و دگرلـری اولمـادىغى حالدا، اؤزلرینی معتبر و بؤیۆک بیر شئی ظنّ ائدرلر.

- ۱۷ -

آسلان ایله بیر انسان

بیر آدام ایله بیر آسلان یئولداش اوْلوب یئول گئدیردیلر. بونلاردان هر بیری اؤزۆنۆن زوْر و قوّت و مهارت و شجاعتیندن بحث آچیب دانیشیردي.

آسلان اؤز قوّت و شجاعتینی تعریف و توصیف ائتمکده مبالغه ائیلیردی. بو اثناده بیر دیوارا راست گلدیلر که اوْندا چکمیش اوْلان بیر شکیلده انسانین بیری آسلاني آلتینا آلیب بوْغوردو.

انسان بو شکلی آسلانا گؤستردی و گۆلدۆ. آسلان بو ایهامی آنلاییان انسانا دئدی که:

«– ای انسان! عبث یئره گۆلۆرسن، زیرا که اگر آسلانلار داهی آدام تکی تصویر علمینی بیلمیش اوْلسایدیلار، او واخت هانسي بیر آدام آسلاني بوْغا بیله جک ایدی؟ بلکه آسلان آدامی بوْغموش اولوردو!»

معناسی:

بعض انسان اؤز اهل و عیال و اولاد و اقرباسی‌نی‌ن تعریف و شهادتی ایله تزکیه اؤلونماز.

- ۱۸ -

آسلان ایله بیر مارال[۷]

مارالین بیری، آوچېلارین قۏرخوسوندان قاچېب بیر ماغـارا ایچینـه گیرمک همان، آرخاسېندان بیر آسلان گیریب اونو تلف ائیلـه‌مـک[ده] همان. او واخت، مارال بخت و طالعیندن شکایت ائیله‌ییب دئیرکه:

«– بدبختلیگه باخېنېز که آدام الیندن قاچدېم ایسه، آخـرده آنـدان بدتر اۏلان بیر قان ایچن چنگینه دۆشدۆم.»

معناسی:

بعض واخت ائله اۏلور که انسان بیر بلادان قاچېب خـلاص اۏلـور ایسه‌ده، آندان بترینه راست گلیر.

[۷] بورادا ۱۴ – نجو مثال بیر باشقا انشاء ایله تکرار اۏلونموشدور.

- ۱۹ -

اۏغرو و زاهد

بیر اۏغرو بیر پارسانېن منزلینه تۆلنگلیگه گئدیب، زاهدین منزلینــی اۏز جیبیندن تمیزراق و قلبیندن قارانلیق راق گۏرۆب قایېتمــاق ایــستر ایکن، زاهد خبردار اۏلوب بیر گلیم که آنین اۆستۆنده یــاتمېش ایــدی، گۏتۆرۆب اۏغرونون یۏلونا سالدې که مایوس قایېتماسېن.

معناسی:

کامــل آدامــلار، دۆشــمنلرین قلبــین ســېندېرمایېب، نــه اســگیک آدامسان که دوستلار خاطیرینی سېندېراسان.

- ۲۰ -

آسلان ایله قورد و تۆلکۆ

بیرگۆن بیر آسلان و بیر قورد و بیر تۆلکۆ آواگئتدیلر. بیر داغ کئچی سی ایله بیر مارال و بیر داوشان آولادېلار.

آسلان قوردا دئدی:

«– بونلارې آرامېزدا بؤلۆشدۆر!»

قورد، بونلارې بؤلمگه باشلایېبان دئدی که:

«– داغ کئچی سی سنین، مارال منیم و داوشان‌دا تۆلکۆنۆن اۏلسون.»

آسلان بو تقسیمه راضی اۏلمادې و پنجه‌سینی قالخېزېبان قوردون کله سینه ائله چالدی که باشې یئره دگدی.

اۏندان سونرا، اۆزۆنۆ تۆلکۆیه دوتوب دئدی:

«– ای تۆلکۆ بابا! سن بونلاری تقسیم ائله!»

تۆلکۆ دئدی:«داغ کئچی سین بیزیم آغامېز اۏلان آسلان بوگۆن صبح و سحر واختې قهوه آلتی ائیلر، داوشانی داگۆن اورتا زمانی یئیر، مارال‌دا آخشام طعامی اۆچۆن اۏلور.

تۆلکۆ بابا! نه عجب تقسیم حکـم ائیلـه‌دیـن! بـو جـۆره تقـسیمی کیمدن اؤیرندین؟»

تۆلکۆ بونون جوابېندا دئدی که:

«– آغامېزېن قاباغېنا دۆشن قورد کله‌سیندن اؤیرندیم!»

معناسی:

[انسان] بؤیۆکلرین طبیعتینی اؤیره‌نیب، اؤنلارین مزاجلارېنا [گؤره] رفتار ائلمه‌لی و یا این‌که اوزاقدان دوروب باخمالیدېر.

- ۲۱ -

باغوان ایله بیر عوسج آغاجی[۸]

بیرگۆن، عوسج آغاجې بیر باغوانا دئدی:

«– اگر منی آدام بورادان چېخارېب بیر باغېن اۇرتاسېندا اکسه و سو وئریب بسله‌سه، او واخت گؤره‌ر که یئر اۆزۆنۆن پادشاهلارې منیم گۆل و میوه مه نئجه میل و رغبت ائدیرلر.»

باغوان اینانېب و اۇنو باغچانېن اۇرتا یئرینده بیر گؤزل یئرده اکدی و گۆنده ایکی کره اۇنو سولادی.

آغاج، گۆندن گۆنه بۇی آتېب و یئره کؤک سالدې و تیکانلارې و قول – بوداغی اۇ قده‌ر قالېنلاشدې که اطرافېندا هئچ بیر آدام دورا بیلمه‌دی.

معناسی:

نانجیب، تربیت ایله نجیب اولماز.

دمیر میخ داشا کئچمز.

---

[۸] عوسج، بوداقلاری تیکانلار ایله دولو، قېرمېزی و گیرده میوه‌سی اۇلان آغاج. تۆرکجه میزده «قاندالان» دئییلیر.

عاقبت قورد اؤغلو قورد اؤلار.

پیسه یاخشیلیق ائدن، او قده‌رده پیسلیک گؤره‌ر.

- ۲۲ -

شئر و سیچان

بیر واخت شئر یاتمېشدي. بیر سیچان اونون اۆستۆندن کئچنده، شئر اویانېب اونو دوتدو. سیچان دئدی:

«– گل منی آزاد ائیله، بیر واخت اولار کی سنه لازم اۆلارام.»

شئر بو سؤزه گۆلۆب اونو آزاد ائیله‌دی.

بیر واخت که شئر شیکارچېلارین تورونا دۆشۆب باغېرېردی، سیچان اونون فریادېنې ائشیدیب و گلیب تورو دیشی ایله کسدی و شئری خلاص ائیله‌دی.

معناسی:

گره‌کمزی ساخلا، بیرگۆن گره‌ک اۆلار.

- ۲۳ -

خوروز و گؤیرچین

بیرگۆن بیر دهاتی دگیرمانادن آپاردېغې حالدا، جووالېن یېرتېغېندان بوغدا یئره تؤکۆلۆردۆ.

خوروز و گؤیرچین دانه تحصیل ائیلـهمـک باشـلاییب، نفـاق ایلـه مشغول اۆلدولار.

خوروز بخل ائدیب، گـؤیرچینلری قـاودی. گـؤیرچینلر، خـوروزدان چالاغانـا شـیکایت آپـاردېلار. چالاغـان خـوروزو پارچالاییـب، گؤیرچینلری‌ده بیر – بیر بوْغدو، و دانه‌لری یئدی و یوْلا باشلادې.

معناسی:

گؤیرچینلر خصوصوندا: یانغیدان چیخدېم، پالیدا دۆشدۆم.

خوروز باره سینده: دوه‌دن بؤیۆک فیل وار.

قصه‌دن حصه:

نفاقی و مواساتی اۆلان طائفه، همیـشه راحـت و آسـوده‌دیـر. امـا تفاقی و مواساتی اۆلمایان طائفه، داییم بلادا و زحمتده‌دیر.

آتالار سؤزو:

قۇنشو[نو] بیر اؤکۆزلۆ ایسته تا ایکی اؤکۆزلۆ اۇلاسان.

- ۲۴ -

تدبیر سیز بیر مارال

مارالېن بیری، سو ایچمک اۆچۆن، سو دریاسېنېن ایچینه گیردی. طاماهکارلېغېندان بیر خیلی سو ایچیب، سونرا، اورادان چېخماق ایسته‌ییر ایسه‌ده، ممکن اوٗلا بیلمه‌دی. بو اثنادا تۆلکۆنۆن بیری بونو گۆرۆب دئیرکه:

«– ای مارال قارداش! ایشین چوٗخ یاماندېر! سنه لازم ایدی که اوٗرایا دۆشمکدن قاباق، نه قسم چېخا بیله جگی‌نی فیکیر ائیلیه‌یئیدین.»

معناسی:

مشورت و مصلحت‌سیز ایشلرین نتیجه‌سی ضررلی اوٗلار.

- ۲۵ -

طاماکاهکار بیر قاری

بیر قوجا قاری‌نین بیر تویوغو وار ایدی. بو تووٗیوق، هر گـوٚن، بیـر دنه گوٚموٚش یومورتا یوموتلاردی. قـارىٍ، بیرگـون اوٗز — اؤزونـه فکـر ائیله‌ییب دئدی که:

«– اگر بو تویوغ[ـون] یئمین آرتیرام ایسه، البتـه گوٚنـده یومورتـا یومورتلار.»

اوٚندان سـونرا، هـر گـوٚن تویوغـون یئمینـی و سـویونو آرتىرماغـا باشلادىٍ.

تویوق، سوو یئمدن اوقدەر یئدی که بیر گوٚن چینه‌دانی داغىلیـب، مردار اوٚلدو.

معناسی:

چوٚخ طاماهکارلار واردیر که شک و شـبهه‌لـی بیـر فایـده‌نـی الـه گتیرمک اوٚچوٚن، اللرینده اوٚلان فایده‌سینی ده تلف ائدرلر.»

مثلدیر:

چؤخ یئمک، آدامی آز یئمکلیکدن ده قویار.

- ۲۶ -

قورد ایله آسلان

بیر واخـت، قـوردون بیـری بیـر کئچـی بالاسـینی آغزینـا آلیـب گئدیردی. یولدا بیر آسلانا راست گلدی. آسلان قوردون آغزیندان اونو آلیب یئدی. قورد اوزاقدا دوروب دئییردی:

«– من تعجّب ائیلیرم که غصب ائیله دیگیم شئی، یعنی اؤزگه‌نـین الیندن آلدیغیم زاد نئجه منیم الیمده قالیردی.»

معناسی:

ظلم و زور ایله آلینان مال، ظالم الینده قالماز، اگر قالـسادا، اونـدان قایدا اولماز.

- ۲۷ -

حقارته تابی اوْلمایان آسلان

آسلانلارېن بیری، گؤنش حرارتیندن بیر ماغارا کؤلگه‌سینه التجا ائیله‌میشدی. بیر چکیرتکه پیدا اوْلوب آسلانېن اوْستۆنه قوْندو، و آرخاسېندان دیشلمگه باشلادې.

آسلان چکیرتگه‌نین حرکتیندن خویلانیب، ساغ و سولا دؤنۆردۆ، و غضبدن تیتریر ایدی.

تۆلکۆنۆن بیری بو حالې گؤرۆب، گۆلدۆ. آسلان، تۆلکۆیه اوْز چئویریبن دئدی:

«– ای تۆلکۆ! منیم بو وجهیله لرزان اوْلماغېما ریشخند ائیلمه، زیرا منیم جانېما تیترتمه سالان چکیرتگه اوْلماییب، آنجاق اونون حقارت و جسارتینه تاب گتیره بیلمه دیگیمدندیر که بئله تیتریرم.»

معناسی:

دنیادا عاقل و کامل اوْلان آداملار، جمله‌دن زیاده حقارت و آلچاقلېق گتیرن شئیلردن قوْرخمالیدیرلار.

منظومه‌سی:

اۋلدو بیر شیر و بیرده روباه،
بیر – بیریله شکار اۆچۆن همراه.
دۆلانېردیله کوه و صحرانی،
جنگل و بیشه و بیابانی.
لیک گرم اۋلموش ایدی بس که هاوا،
اۋد گۆرۆنۆردۆ ماهی یه دریا.
شیر و روبه ده قالمایېب طاقت،
یاتدېلار بیر ماغارادا راحت.
ائیله ییردیله صحبت بسیار،
اۋلوبان بیر – بیریله یارغار.
از قضا بیرچکیرتگه‌ی نادان،
وارمېش اۋل غار گوشه سینده نهان.
غفلتا شیرین اۆسته آتلاندې،
هۆرکۆبن شیر، قالخدې توللاندې.
قهردن گۆزلری اۋلوب قان تک،

هر تۆکۆ پیکرینده پیکان تک.
گۆلدۆ چوخ قاه – قاه ایله روباه،
عرض قیلدی گۆله – گۆله «ای شاه!
سن سن اول کیم اۆلاندا عازم جنگ،
پنجه اورماز سنیله ببر و پلنگ.
نییه اۆلدون بئله بوگونده جنون،
که سنی بیر چکیرتگه ائتدی زبون؟
بیر ملخدن که داغیدیر اونو مور،
نییه خوف ائتدین این امیر غیور؟»
وئردی آسلان جواب: کای احمق!
قورخمادیم من چکیرتگه‌دن، مطلق!
لیک گلدی منه بو امر گران،
که منه جرأت ائتدی بیر نادان.
ائتدی چون بیردنی منه جرأت،
بو سبب اۆلدۆرۆر منی غیرت!

قصه‌دن حصّه:

دگیل آنجاق بو قصه‌دن، ای جان!
غرضیم نقل روبه و آسلان.
غرض اۇلدور که مد معنی یاب،
چکسه یۆزمین بلا و جور و عذاب.
صبر ائدیب گؤستره‌ر قضایا رضا،
لیک دۆشوار اۇلور اۇنا بو بلا.
که ائده بیر سفیه بی سر و پا،
اۇنو حرف گران ایله رسوا!
نئجه که شیخ سعدی شیراز.
بئله چکمیش بو پرده ده آواز:
پارسا را بس این قده‌ر زندان،
که بود هم طویله‌ی رندان!

- ۲۸ -

آلدانمایان بیر ئوکوز

آسلانېن بیری، زۆلو و قووۆتلی اۆلان یئیکه بیر اۆکـۆزۆ پارالایېـب یئمک ایسته ییردی. و بو سببه گۆره اۆندان قورخوب هئچ بیـر شـئی ائتمزدی.

آسلان حیله‌دن باشقا بیـر چـاره بیلمـه‌دی و بیـر دفعـه اۆکـۆزۆن یانېندان کئچدیگی حالدا، اۆنا دئدی که بو گئجه کۆرپـه قـوزو قربـان ائیله‌میشم، بیزه گلینیز، اونو بیر یئرده یئیک. اۆکۆز بـو دعـوتی قبـول ائیله‌ییب، آسلان ایله بیر یئرده ساکن اۆلدوغو محلّه گلدیلر.

آسلان اۆرادا بیر چۆخ اۆدون یاندېرېب، اۆستۆنده بیر قېلپلی قـازان قۆیموش اۆلدوغونو اۆکۆز گۆره‌ر – گۆرمز، گئـری دۆنـۆب و قاچماغـا باشلادې.

آسلان دئدی:

«– ای اۆکۆز بئله تئز قایېتماقدا سبب نه اۆلدو؟»

اۆکۆز جواب وئریب دئدی که:

«– بورادا اۏلان تدارکـ[ـون] قوزودان بؤیۆک بیر حیوان [ایچـون] اۏلماغینا شک و شبهم قالمادیغې اۏچۏن قاچېرام.»

معناسی:

عاقل و هوشیار اۏلانلار، دۆشمنلرینی بیلیب، اونـلار ایلـه الفـت و انسیّت ائیلمزلر و وعدو نویدلرینه آلدانمازلار.

- ۲۹ -

بیر اوشاق

بیر اوشاق بیر قویویا گیریب چیممک ایستیردی. سودا اوزمک باشارماماغینا گؤره، آز قالیب که باتسین.

بودمده، او چایین کنارینـدان کئچن بیر آدامی گؤرؤب، اوندان کؤمک ایسته‌ییر. اۆ آدام، اونا کؤمک دورماقدان اوّل، طعن و ملامت ائیله‌مگه باشلاییر. اوشاق دئییر که:

«– آی کیشی! اوّل منی بو غرق اۏلماقدان خلاص ائیله، سونرا، هر قده‌ر ملامت ائلیرسن ائله!»

معناسی:

بیر آدام تنگه دۆشۆب قورخدوغو واختدا، اونا طعن و ملامت ائیله‌مک لایق دگیلدیر.

- ۳۰ -

عقرب ایله بیر اوشاق

بیر اوشاق چکیرتگه دوتماغا چیخیبمیش، بیـر عقربـه[یـه] راسـت گلیر و اونو چکیرتگه ظن ائله‌ییب دوتماق ایـسته‌ییـر ایـسه‌ده، دقّتلـه باخیب عقرب اولدوغونو آنلاییر و الینی چکیر.

عقرب دئیر:

«– منـی دوتـسایدین، او واخـت، ظـن ائیلـردیم کـه، چکیرتگـه آولاماغی توبه ائیله‌یدین!»

معناسی:

انسان بیر ایشه شروعدان قاباق، او ایـشین خیـر و شـر اولـدوغونو یاخشی فکر ائیله‌مه‌لیدیر. و:

بیر یئره داخل اولمامیش، خارج اولماغی ملاحظه ائتمک گره‌کدیر.

خاتمة‌الکتاب

الله تبارک و تعالی‌نین حول و قوّه سیله بو کتاب یازېلېـب اتمـامع یئتیشدی.

شریف مکتبلریمیزین عزیز شاگردلریندن شاگردلریندن تمنا ائـدیرم که بو کتابین مؤلّف و معلّمینی و باسېب باسدېرانېنې، یازان ایلـه بئلـه، همیشه خیر دوعاسی ایله یاد ائده‌لر. والسّلام.

تبریز، ۱۳۰۶ هجری نبویّه

متنده گئدن سؤزجوک‌لر

آرخا: دالي.

باسماق: چاپ ائتمک، نشر ائتمک.

پاواز: بیر آغاجی یارماق اۆچۆن اوندا آچېلان جېرېغا قویولان پارچا آغاجدېر.

تۆلنلیک: اوغورلوق.

سوسالاشماق: سوسوزلاماق، تشنه اولماق.

شله: یۆک.

شېغېماق: اوچان و قانلی بیر حیوانین حمله ائدیب طعمه‌سینی قاپماق.

صره: تله، تور.

عوسج: بوداقلاري تیکانلار ایله دولو، قېرمېزی و گیرده میوه‌سی اۆلان آغاج. تۆرکجه میزه قاندالان دئییلیر.

فنا: پیس، یاخشی اولمایان.

ملک‌الموت: اؤلوم ملگی، عزرائیل.

میرچک: میلچک، چیبین.

وارماق: گئتمک.

متنده گئدن آتاسؤزلری

آرخالي کؤپک قورد باسار.

پیسه ساخشؽلؽق ائدن اوقده‌رده پیسلیک گؤره‌ر.

چالؽشان چارؽق یؽرتار.

چؤخ یئمک، آدامی آز یئمکلیکدن قویار.

دمیر مؽخ داشا کئچمز.

دوه‌دن بؤیۆک فیل وار.

عاقبت قورد اوْغلو قورد اوْلار.

قوْنشونو بیر اؤکۆزلۆ ایسته تا ایکی اؤکۆزلۆ اوْلاسان.

گره‌کمزی ساخلا، بیر گون گره‌ک اوْلار.

نانجیب تربیه ایله نجیب اوْلماز.

یانغؽدان چؽخدؽم، پالؽدا دۆشدۆم.